

Munkiana

nr. 55

2014

18. årgang

www.munkiana.dk

issn: 1397-7172

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:

Formand:

Søren Dosenrode, Elme Allé 8, 9000 Aalborg,
tlf. 98 10 34 10, E-mail sd@cgs.aau.dk

Næstformand:

Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail poe@hum.aau.dk

Kasserer:

Jørgen Albretsen, Marie Curies Allé 175, 1. tv. , 9220 Aalborg Ø,
tlf. 99 40 91 24, E-mail jalb@hum.aau.dk

Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording,
tlf. 86 86 13 78 (fastnet) eller mobil 23 31 47 63, E-mail ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail rriis@mail1.stofanet.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk

Det planlægges, at munkiana.dk, ud over at være normal hjemmeside for Kaj Munk Selskabet, vil indeholde supplerende materiale til artiklerne i de trykte numre af Munkiana.

Tidsskrift: Munkiana, issn 1397-7172.

Redaktør: Peter Øhrstrøm.

Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.

Layout: Jørgen Albretsen.

Cover: Suzanne Eide Knudsen.

Munkiana nr. 55 er udgivet i samarbejde med

Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

Munkianas redaktion har forsøgt at afklare ophavsrettighederne til materiale gengivet i dette nummer. Skulle vi have overset noget, beder vi om at blive kontaktet, så fejlen kan blive rettet.

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, i maj og i november. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre. Artikler indsendes til redaktør Peter Øhrstrøm.

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningsmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.

Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munkiana – herunder for ledelsen af review-processen.

Bliv medlem af Kaj Munk Selskabet

Årskontingentet for medlemskab af Kaj Munk Selskabet er 175 kr. (hvilket også dækker abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 175 kr.

Indbetaling kan ske:

- * på indbetalingskort type 73, nr. 89402859 (også i netbank).
- * via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
- * fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88 (BIC-kode: LOSADKKK).

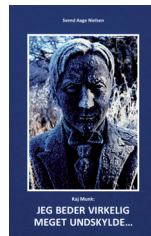
Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.

Ekstranumre af bladet Munkiana (fra og med nr. 37) kan bestilles ved henvendelse til kassereren (se side 2). Pris pr. eksemplar er 25 kr. Mindste ordre tre stk.

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392.

Nye bøger

Fem Kaj Munk bøger udkommet i 70-året for mordet

Vedersø-Lolland retur

af Jon Høgh og Carl P. Behrens (red.), konsulent Lisbeth Lunde Lauridsen
Bollerup Boghandels Forlag, www.bollerup.dk

„Der skal komme en stor fredens dag engang“

af Knud Erik Andersen og Jon Høgh, konsulent Lisbeth Lunde Lauridsen
Bollerup Boghandels Forlag, www.bollerup.dk

Kaj Munk og teologien

af Søren Dosenrode, Hans Raun Iversen og Peter Lodberg (red.)
Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, www.nytnordiskforlag.dk

Kaj Munk: „Jeg beder virkelig meget undskyldte...“

af Svend Aage Nielsen
Aalborg Universitetsforlag, www.forlag.aau.dk

Kaj Munk og Lolland: Mennesker Munk Mødte

af Søren Daughjerg
Aalborg Universitetsforlag, www.forlag.aau.dk

Forsiden: Kaj Munk (1898-1944), detalje af portrætskulptur på Torvet i Maribo, udført af billedhuggeren Henry Luckow-Nielsen 1964. Gengivet med tilladelse af Jayne Luckow.
Foto: Thomas W. Lassen.

Indholdsfortegnelse

Søren Dosenrode & Peter Øhrstrøm: Paul Gerhard Schoenborn: 80 år	5
Thomas W. Lassen: Danmarks Kaj! – pastor Louis Brøndums mindedig for Kaj Munk	6
Jon Høgh: Kaj Munks børnebøger for mindre og større skolebørn	12
Knud Erik Andersen: En god oplevelse	18
Knud Erik Andersen: Magten og kærligheden: En undervisers og foredragsholders erfaringer med Kaj Munk. Eller: “Hvordan forholder I jer til Kaj Munk og hans forfatterskab?”	22
Ricardt Riis: Talte Munk med Wested ved hans hustrus begravelse?	25
<hr/>	
Boganmeldelser:	
Jørgen Albretsen: Anmeldelse af: Søren Daugbjerg: <i>Kaj Munk og Lolland</i> – <i>Mennesker Munk Mødte</i>	34
Steen Skovsgaard: Anmeldelse af: Dosenrode, Iversen & Lodberg: <i>Kaj Munk og teologien</i>	35
Peter Øhrstrøm: Anmeldelse af: Svend Aage Nielsen: <i>Kaj Munk: “Jeg beder virkelig meget undskyldte...”</i>	37
<hr/>	
Forskningsartikler:	
Peter Øhrstrøm & Ulrik Sandborg-Petersen: Slutscenen i <i>Han sidder ved Smeltingen</i>	38
Søren Dosenrode: Kaj Munk og Debatten om Fosterdrab – “Naar en Kvinde først er Mor, er hun ikke længere en falden Kvinde, ligegyldigt hvordan hun saa er blevet det.”	42

Tillykke til Paul Gerhard Schoenborn, i anledning af 80-årsdagen

(Arkivfoto)

Den 25. oktober fejrede den tyske teolog, forfatter og Kaj Munk-kender Paul Gerhard Schoenborn sin 80-års fødselsdag. Paul Gerhard Schoenborn er uddannet teolog, og har virket både som sogne- og studenterpræst, men i Kaj Munk Selskabet kender vi ham – naturligt nok – mest for hans store engagement både for at udbrede kendskabet til personen Kaj Munk og hans tekster. Men derudover har han skrevet om befrielsesteologi og de samtidige martyrer, der udover Kaj Munk også tæller fx Dietrich Bonhoeffer.

Paul Gerhard Schoenborn har bl.a. oversat syv af Kaj Munks vigtigste dramaer til tysk (2003), 10+1 *Oxford-Snapshots* (2013), og i år (2014) har han beskrevet sin vej til og med Kaj Munk i sit bidrag til antologien *Vedersø-Lolland retur*. Paul Gerhard Schoenborn modtog Kaj Munk-prisen i 2004.

Et stort tillykke til vores Kaj Munk ambassadør i Tyskland!

Prof. Søren Dosenrode
Fmd. Kaj Munk Selskabet

Prof. Peter Øhrstrøm
Fmd. Kaj Munk Forskningscentret

Danmarks Kaj ! – pastor Louis Brøndums mindedigt for Kaj Munk

*Af Thomas W. Lassen.
Cand.phil. tidl. museumsinspektør ved
Lolland-Falsters Stiftsmuseum og
Frilandsmuseet i Maribo.*

Mindedagen den 4. januar 2014, i 70 året for Kaj Munks død, har givet anledning til at efterspore et lokalt mindedigt fra digterpræstens fødeegn. Digtet “Til Kaj Munk...” er skrevet i 1944 af sognepræsten i Østofte, Louis Christian Brøndum, hvis særlige forhold til Kaj Munk, og hvis illegale digtudgivelse i det følgende skal præsenteres.

Pastor Brøndum i Østofte

Under hele krigen var den samlende figur i det kirkelige liv i Østofte sogn, sognepræsten Louis Christian Brøndum. Han var endnu i 30'erne, da han som kun 26-årig var kommet hertil i 1932, umiddelbart efter sin embedseksamen som cand.theol. Forgængerer var fraflyttet efter få år i embedet, og forgængerne derfor havde været her længe, så det var sikkert noget af en satsning for menighedsrådet at vælge en så ung teolog, som sognepræst i det midtlollandske sogn.

Brøndum bliver indsat i embedet pr. 8. juni '32, og i august samme år gifter han sig med Antonie Henriksen. Begge er de født på Bornholm, og med til præstegården i Østofte kom også Brøndums midaldrende moder, der var blevet enke som 38-årig allerede i 1913, og som tager aktivt del i husholdningen i den store præstegård.

Familiens to drenge bliver født i Østofte, sønerne Jens Christian (1934)

*Pastor Louis Christian Brøndum (1906-88),
sognepræst i Østofte 1932-47.
Efter foto (Nissen, Maribo) i privateje.*

og Hans Jørgen (1940), som vi straks skal vende tilbage til.

Et enestående indtryk af besættelsestidens dagligdag i præstegården, set gennem barneøjne, er nemlig for nylig udgivet af bog- og kunstforfatteren Hans Jørgen Brøndum, der er den selvsamme dreng Hans Jørgen. Det er en smuk og varm bog, der i glimt beskriver livet i præstegården og de begivenheder, der udspiller sig i familien, og ikke mindst de personer i det nære, som gjorde indtryk på udgiveren i drengeårene i Østofte. Og dermed en del af baggrunden for forståelse af den digtsamling, som faderen udgiver illegalt i 1944, og som rummer digtet “Til Kaj Munk...”.

Erindringsbogen “Drengen på stenen”¹ er givet romanens form, og personkredsen omkring præstegården er i

¹ Hans Jørgen Brøndum: *Drengen på stenen*,
Forlaget Brøndum 2011,
ISBN 978-87-91204-18-6.

erindringsbogen ikke nødvendigvis oplyst med korrekte navne, som det jo er tilladt i den skønlitterære fortælling. Af de vigtigste personer, foruden familien, er præstegårdsforpagteren Anker Larsen ikke nævnt ved navn, og virkelighedens skolelærer Nielsen kaldes i bogen for førstelærer Johansen. En ung hushjælp kaldes konsekvent frøken Jensen, hvilket viser sig at være sandt nok, som det senere skal forklares.

Hvad der i denne sammenhæng er særligt interessant er den anelse af det illegale arbejde som forgik omkring præstegården, som førstelærer Nielsen og frøken Jensen deltager i. Også faderen opleves at have del i noget mærkeligt fordækt, med papirer og tryksager skjult på loftet, bag stråtagets tagspær. Selv om den aldrende forfatter vel nok har vished for det passerede, er det i erindringsbogen skildret med uvishedens fornemmelse for noget spændingsfyldt og hemmeligt.

Det illegale arbejde

Familien husede som nævnt i de sidste besættelsesår en ung pige, som hushjælp, der var kommet hertil fra Randers. Det er romanens frøken Jensen. Hun har tidligere givet sig til kende, og har skrevet i Lolland-Falsters Stiftsbog om sine indtryk af Befrielsen som oplevet i Østofte præstegård.² Det drejer sig om senere vicegeneralsekretær i Folkekirkens Nødhjælp, Bodil Sølling, født Jensen (1922). Hun gik i gymnasiet i Randers under besættelsen, og blev i 1943 medlem af en modstandsgruppe i

² Bodil Sølling: Befrielsen oplevet i Østofte præstegård. *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters Stift 1995*, s. 43-46. Se desuden om Bodil Sølling (1922-2008) i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, netudgave på kvinfo.dk.

byen. Men da gruppen blev optrevet, måtte hun gå under jorden hos præsteparret i Østofte, som ekstra hushjælp, og kom som nævnt også her til at indgå i en lokal modstandsgruppes arbejde, med bl.a. førstelærer Nielsen i Østofte.

Drengens oplevelse af glimt af dette arbejde i det skjulte, er et gennemgående tema i "Drengen på stenen". Frøken Jensen skildres her med drenget forelskelse og beundren for hendes medvirken som forbindelsesled mellem præstegården og lærerboligen. Førstelærer Nielsen var bl.a. involveret i distributionen af illegale blade, og medvirkende ved pastor Brøndums digtudgivelse, ligesom han også tog del i de lokale våbenedkastninger, som Bodil Sølling skildrer det.

Far taler om andre ting i kirken

En af de helt specielle situationer der berettes om i "Drengen på stenen", er den stemning der breder sig i hele præstegården, da man i radioen hørte budskabet om, at Kaj Munk var blevet skudt. Brøndum havde rejst sig fra bordet uden at sige noget, og var gået til sit kontor, og viste sig ikke resten af dagen, ikke engang til aftensmaden. Moderen forklarede, at drengens far var ven med den præst, der var blevet fundet skudt i en vejgrøft. Men hvorfor blev han skudt, spurgte storebroderen. Han havde sagt ting i sine prædikener, som tyskerne ikke brød sig om, og drengen frygtede, at de en dag også ville komme og hente deres far. Moderen forsikrede trøstende: "Nej, I kan tage det ganske roligt. Far taler om andre ting i kirken." Men gjorde han nu også det (?), talte om andre ting i kirken, – og var der ikke en reel fare for at det illegale arbejde kunne blive opdaget. I forbindelse med

tidligere arbejde med Østofte kirkes historie er dukket en notits op, som Louis Brøndum skrev ind i Kaldsbogen, og som belyser situationens alvor. Måske skrevet ind i embedsbogen, som et vidnesbyrd, hvis der skulle ske ham noget. Her handler det om omgåelse af det forbud som besættelsesmagten havde udstedt, mod udtalelse af mindeord for Kaj Munk, eller anden markering i tiden efter mordet den 4. januar 1944 og begravelsen i Vedersø, den 8. januar. Brøndum indleder med den modtagne ordre fra den rigsbefuldmægtigede i Danmark, Dr. Werner Best, og beskriver desuden den ungdomsgudstjeneste i Domkirken i Maribo, som han deltog i om eftermiddagen, søndag den 9. januar, dagen efter Kaj Munks begravelse. I Kaldsbogen har pastor Brøndum noteret følgende:³

“Modtaget”

Fra Provsten Skrivelse af 5. Januar 1944: “Biskoppen har nu i Aften meddelt mig (pr. Telefon) til videre Bekendtgørelse, at han gennem Udenrigsministeriet har faaet Besked fra Dr. Best om, at Kaj Munks Død ikke maa mindes ved Flagning paa halv Stang, ved offentlig Omtale, fra Prædikestol eller i øvrigt paa nogen som helst anden Maade.

Sigurd Olivarius”

Dette bemærkelsesværdige Forbud blev overtraadt af mange Præster. I Østofte Kirke mindedes jeg 9/1 K.M. uden Navns Nævnelser; men da jeg om Eftm. prædikede i hans Fødeby Maribo, og Domkirken var fyldt, især af Ungdom og Børn (alle

uniformerede Dreng- og Pigekorps havde Nytaarsparade og overværede Gudstjenesten i Uniform og med Faner), saa jeg mig nødsaget til at holde en Mindetale og sagde:

“Maribos berømte Søn er død. K.M. kunde digte yndigt om Kærligheds Glæde, om Moderlykke, om Danmark, men kunde ogsaa sige stærke Ord om, hvad det er at være en rigtig Mand. Han var en rigtig Mand, ikke mindst fordi han blev ved med at være en Dreng; – sommetider syntes vi, han var en uartig Dreng, altid var han dog en rigtig Dreng: han havde Drengens varme, ivrige Hjerte sammen med Mandens Mod. – Han stod under Guds Omsorg og under Guds Befaling, og der holdt han urokkeligt fast ved, hvad der for ham var Sandhed og Ret, som det blev sagt ved hans Kiste. Fra den danske Kirke, hvis Tjener han var, og ikke mindst fra Maribo Domkirke, hvor han blev døbt og konfirmeret, skal lyde et: Ære være hans Minde.”

Gudstjenesten afsluttedes iflg. avisen *Lollands-Postens* referat med salmen “Vor Gud han er så fast en borg”, som set i lyset af situationen og besættelsetiden, må have været en meget stærk tekst dengang. Under sidste vers rejste alle sig op i kirken.⁴

Mindedigtet for Kaj Munk

I sin tidligere omtalte artikel om befrielsesdagene i Østofte præstegård nævner Bodil Sølling, alias frøken Jensen, at pastor Louis Brøndum under besættelsen udgav en digtsamling med

³ Kaldsbog for Østofte Pastorat (1814-1954) LA Kbh., s. 202.

⁴ Se omtale “Smuk Ungdomsgudstjeneste i Domkirken” i *Lollands-Posten* 10. januar 1944.

titlen *Ulovlige Digte fra en lovløs Tid*. Samlingen blev udgivet illegalt og distribueredes bl.a. via det som kaldes Fælles-nordisk Forlag, som anført på titelbladet. Digtene blev skrevet med skrivemaskine på stencils og senere kopieret i Maribo, hvilket nok har været den del af processen, som lærer Nielsen har hjulpet til med. Digtsamlingen er spændende ikke blot for sit indhold, men også fordi den understreger hvorledes der i besættelsestiden, overalt i landet var kredse, der understøttede modstandsbevægelsens mere konkrete udtryk, med artikler i den illegale presse, og med digte og sange, ligesom kunstnerne engagerede sig og viste modstand.

Samlingen har to forfattere, på titelbladet anført som "A og B", ligesom hvert af de to afsnit, som digtene er opdelt i, har sit eget titelblad: 1ste Samling: *Krigsstemninger* af A, og 2den Samling: *Danmarks største Sorg*, af B. Angivelsen A og B er ikke blot en anonymisering af forfatterne under hensyn til den illegale udgivelse, men er samtidig en forkortelse af de to forfatters efternavne. Anden samling er således skrevet af pastor Brøndum, Østofte, og første samling af Magda Agerskov, Maribo, som det er tilføjet med håndskrift i det eksemplar af digtsamlingen, som her er benyttet.⁵ I den danske nationalbibliografi, som også omfatter illegale tryk, er Magda Agerskovs navn fejlagtigt anført som Magdalene Agerskov, men Magda er

⁵ *Ulovlige digte i en Lovløs Tid*, af A og B, u.å., i Det kongelige Biblioteks samling af illegale skrifter. Et eksemplar af digtsamlingen er ligeledes registreret i Stiftsbibliotekets særlige Kaj Munk samling, ved Lollandbibliotekerne.

det korrekte, hvilket bl.a. fremgår af gravstenen på Maribo kirkegård (1879-1966). Hun var gift med driftsbestyrer ved Det Lolland-Falsterske Jernbanselskab, civilingeniør F.S. Agerskov.⁶

Louis Brøndums anden samling af de Ulovlige Digte, digtsamlingens side 12-25, omfatter digte med følgende titler: Danmarks største Sorg / 9. April / 29. August: Til Soldaterne som gjorde Modstand / Hvad er Frihed? / Sankerib (Es. 37,29) / Hver Ting til sin Tid / Nordisk Ære / Nazi – Herrefolket / Sabotør / Til Kaj Munk 8. Januar 1944. Brøndums digte er samlet under overskriften *Danmarks største Sorg*, som dels er titlen på det første af hans digte i samlingen, der taler mod fortsat passivitet og manglende modstand mod Danmarks besættelse, men som ligeledes uden tvivl skal ses som en hentydning til det sidste digt i samlingen, Til Kaj Munk.

Som det vil ses samler mindediget til Kaj Munk fuldstændig de tanker, som Brøndum giver udtryk for i sin prædiken ved gudstjenesten i Maribo Domkirke den 9. januar. Digtet har ikke været offentliggjort siden den oprindelige udgivelse i 1944, og skal her aftrykkes så tæt på originalens maskinskrivne version som muligt, idet der ved gengivelse af digtet er afstået fra at benytte almindelig ø og å, men i

⁶ Jfr. www.gravminderegistrering.dk, Maribo kirkegård, Magda Agerskov, f. Hiort-Lorenzen. Af Magda Agerskovs digte i samlingen har Bodil Sølling i artiklen 1995 (se note 2), gengivet et af hendes digte, i den tro at det var skrevet af Louis Brøndum, ligeledes forfattet ved Kaj Munks død.

stedet er bibeholdt originalens ö og aa/
Aa.⁷

Til Kaj Munk 8. Januar 1944.

De Bar dig til din sidste Seng
i Vedersö i Dag;
Du, Danmarks egen, gode Dreng,
som döde for vor Sag!

Som ingen anden talte du
om Daad og Tro og Pligt,
de stærke Ord, vi ved det nu,
var ikke bare Digt.

Du elskede dit Vedersö,
dit Land, dit Hjem, din Viv,
du hadede at skulle dö
og - gav os dog dit Liv!

Til Offergang med Liv og Blod
fik Gud dig viet ind:
Han gav dig Mandens stærke Mod
i Drengens varme Sind.

Mod Tyskens Lögn og Rænkespind,
mod Had og Vold og Mord,
du satte hele Livet ind,
de tog dig på dit Ord!

Du talte altid Rettens Sag
og viste Modet Vej,
- hvor er vi fattige i Dag,
da vi er uden dig!

Vi savner din Begejstrings Glöd,
Din Kærlighed og Aand,
du, Danmarks gode Sön, er död
- og det for Morderhaand!

⁷ Digtsamlingen er uden anført årstal på titelbladet, men der kan formentlig ikke være tvivl om, at udgivelsesåret er 1944, som også nævnt i Louis Brøndums egenoplyste biografi i Nedergaards Præstehistorie 1951 (se note 11).

Kaj Munk, mon vi var Ofret værd?
Du gav frimodigt alt,
saa maa vi samles til en Hær,
som kæmper, hvor du faldt!

Saa er det godt, at vi har haft
en Mand, som viste Vej:
din tapre Kærlighed, din Kraft,
din Troskab, - Danmarks Kaj!

Det bemærkes, at ved gengivelsen af mindedigtet er her fulgt originalens indførte tekstrettelser i den stencilerede kopi, af stor betydning for forståelse af Louis Brøndums fine sprogfornemelse. Således vers 6, anden linje, "og viste Modets Vej" rettet til ...og viste *Modet* Vej. Og vers 8, anden linje, "Du gav os frimodigt alt" hvor ordet "os" er overstreget.

Kirkejubilæet

Ved Befrielsen 1945 blev der endnu engang lejlighed til for pastor Brøndum, offentligt at mindes Kaj Munk og hans kamp for friheden. Østofte Kirke fejrede dette år 600 års jubilæum, omend på misforstået grundlag,⁸ med højtideligholdelsen henlagt til søndag den 8. juli 1945. I en refererende artikel i den amtshistoriske årbog for Lolland-Falster,⁹ har Louis Brøndum udførligt skildret jubilæumsfejringens forløb. Der indledes med gudstjeneste i kirken, med stort opbud af herredets præster

⁸ Kirken mente man skulle være indviet i 1345, men der er tale om en udstedt afladsbevilling til kirken i 1345, den 4. juli, og ikke et indvielsesbrev for den i øvrigt godt 100 år ældre kirke. Se herom *Østofte Kirke. Sogn og kirke gennem århundreder* ved Thomas W. Lassen, udgivet af Østofte Menighedsråd 2011.

⁹ Louis Brøndum: Østofte Kirkes 600-Aars Jubilæum. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarboeg 1946*, s. 148-54.

foruden biskoppen, stiftsamtmanden, stiftsprovst og flere provster, og kirken var lige så stuvende fuld som ved Fredsgudstjenesten efter 5. maj (hvilket ellers var rekorden for mange år), som Brøndum bemærker. Stiftets biskop dr. theol. N.M. Plum prædikede, og Domkirkens udvidede kor medvirkede ved den højtidelige gudstjeneste, og som det refereres i avisen, var blandt korets bidrag Kaj Munks salme "Der skinner et Lys".¹⁰

Festprogrammet fortsatte i Præstegårdshaven, ligeledes med stor tilslutning, med "prolog" og historisk optog og foredrag af stedets præst (dvs. Brøndum selv) om kirkens historie, og om kampen for Frihed og Ret i landet, "Dengang og nu". Ungdomskorpserne medvirkede også ved højtideligheden, med fanerne i kirken, og efter foredraget i præstegårdens have, var der optog med bl.a. de nordiske landes flag og nationalsangene blev sunget. Om aftenen var der spisning og taler for de

¹⁰ Nævnes i omtalen af "Kirkejubilæet i Østofte" i *Lollands-Posten* 9. juli 1945, men ikke nævnt af Brøndum i ovennævnte artikel.

indbudte, og andre med medbragt mad i haven. Herefter oplæste bl.a. lærer Nielsen og pastor Brøndum udvalgte stykker af Kaj Munks, under krigen beslaglagte skuespil "Niels Ebbesen", og dagen sluttedes til sidst med en kort aften-gudstjeneste i kirken.

Louis Brøndum slutter sin artikel med at betegne sig selv, vel under indtryk af besættelsestidens tildragelser, som (citater): *Tjeneren, som i sin Tid begyndte som ung Præst netop i denne Kirke, og som siden blev "hvid" i Kirkens Tjeneste*. Lad da denne selvrefleksion stå som udgang på denne artikel, hvis ærinde har været netop at gøre opmærksom på pastor Louis Brøndums¹¹ illegale digtsamling fra krigens tid og mindediget til Kaj Munk.

¹¹ Louis Brøndum var sognepræst i Østofte indtil vinteren 1947, hvor han flytter embede til Lyngby kirke. Senere højt værdsat forstander og hovedlærer ved Pastoralseminariet fra 1954 og rektor sammesteds 1969-76. Pastor Brøndum døde 1988. For yderligere oplysninger se Paul Nedergaard: *Dansk Præste- og Sognehistorie*, bd. I, Københavns Stift (1951) og Lolland-Falsters Stift, bd. IV (1957). *Kraks Blå Bøj* 1957 m.fl.

Østofte kirke og præstegård. Udsnit af luftfoto (Sylvest Jensen) i privat eje.

Kaj Munks børnebøger for mindre og større skolebørn

Af Jon Høgh.

Forfatter, tidl. folkeskolelærer.

Tiden er rig på udgivelser af bøger om Kaj Munk.

Når jeg ser på min reol og konstaterer, hvad jeg har stående af litteratur om vor store dramatiker – og det er absolut langt fra alt, hvad der er skrevet om ham – så kan jeg slå fast, at Munk, allerede mens han levede, og i alle årtier efter sin død, stedse har interesseret det skrivende litteraturfolk. Udover vor verdenskendte eventyrdigter H.C. Andersen er der næppe nogen dansk digter, der er skrevet mere om end Kaj Munk.

I nyere tid har især Bjarne Nielsen Brovsts mange og grundigt dokumenterede citatværker og Per Stig Møllers mere forskningsrelaterede arbejder gjort sig stærkt gældende i udbredelsen af kendskabet til Kaj Munk. Dertil bidrager naturligvis også de allerseneste udgivelser, hvoraf her kan nævnes *Kaj Munk og teologien*, redigeret af Søren Dosenrode, Hans Raun Iversen og Peter Lodberg, der udkom den 29. august i år.

Meget væsentlige bidrag til forståelsen af præsten og digteren Kaj Munk er også de mange artikler, som *Munkiana* i årenes løb har budt på. Adskillige er som forskningsartikler skrevet af dygtige fagfolk, andre af folk, som hverken er litterater eller teologer eller historikere, men som blot af lyst og interesse har erhvervet sig en viden, som de ønsker at dele ud af.

Det er storslået alt sammen.

Min interesse for Kaj Munk opstod, da jeg som et ganske ungt menneske læste den af Niels Nøjgaard redigerede antologi *Aldrig spørge om det nytter*. De kortere og længere uddrag, og også hele tekster, som antologien indeholder, gav mig blod på tanden til på biblioteket at undersøge, hvad Munk ellers havde skrevet. Her fandt jeg blandt flere andre af hans værker *Foraaret saa sagte kommer*, som jeg lånte og læste. Det eneste af Munk, som der rådedes over på skolebiblioteket, var en skolebogsudgave af *Ordet* med oplysninger og noter ved Niels Nielsen. Jeg lånte den, men jeg var dengang for ung og umoden til at læse den. Den lille bog blev derfor snart afleveret igen. – Imponerende! sagde en begejstret skolebibliotekar. – Det må jeg sige, du har sandelig haft fart på, men det er også et godt stykke, føjede han til. Jeg var lettet over, at han ikke spurgte, hvorvidt jeg var enig med ham.

Et par år senere, da vores klasse var blevet til 3. real, præsenterede vores storslåede religions- og dansklærer, fru Olga Hansen Hauge, os for *Ordet*.

Jeg sad atter med Niels Niensens udgave i mine hænder. Slidt var den, dens æselører og ødelagte ryg skyldtes, at den havde været i mangan en skolepiges og skoledrengs hænder.

Nu blev det en stor oplevelse at læse stykket, trænge ind i dets problemstillinger med hjælp af noteapparatet og en kyndig lærers vejledning, at drage paralleller til Jesu tre dødeopvækkelser af Lazarus fra Betania, enkens søn i Nain og af synagogeforstanderen Jairus' datter, og det var en sand lykke at få lov til ikke kun at tage stilling til, men også at sætte ord på det uforklarlige. Ungdommelige ord, ganske vist. Men

det er jo dem, man siger, når man er ung. Og de kan godt være stærke.

Flere år senere blev jeg selv lærer.

Som mangeårig dansk- og religionslærer i folkeskolens overbygningsklasser på Tim Skole, kun 'et stenkast' fra Vedersø, og hvorfra vi modtog elever i skolens overbygning, har jeg altid bestræbt mig på at give de unge mennesker indblik ikke kun i den nyere, men også i den ældre litteratur, og, hvor det var muligt, at differentiere de to fag. Jeg ville lyve, hvis jeg påstod, at jeg såvel under min forberedelse, som dengang foregik i stilhed og ro hjemme, som i klassen sammen med de unge mennesker, ikke havde fru Hansen Hauge med mig.

Hun havde jo lært mig, hvordan man bar sig ad i det meste så at sige, og absolut helt igennem hvad angik Kaj Munks *Ordet* og Jesu undergerninger.

Men tiderne ændrer sig hurtigt, og hurtigst ned ad bakke. Det gik hurtigt op for mig som ny lærer, at jeg, i hvert fald på Tim Skole, var den eneste, der kunne finde på at undervise i en af Danmarks største dramatikere i nyere tid, og dette til trods for, at han havde levet så tæt på os, og, som når han ikke skrev dramaer, tog den pen i hånd, som han igennem sine jagthistorier brugte til at aftegne den stedlige natur og lokalbefolkningen med. Med andre ord var ikke blot Niels Nielsen, men også Kaj Munk tillige med andre hæderkronede digtere, blevet for støvede.

I nærværende sommer 2014 har ekstern lektor på Kaj Munk Forskningscentret, cand. pæd. ph.d. Knud Erik Andersen, daglig leder af Kaj Munks Præstegård, Lisbeth Lunde Lauridsen og jeg tilsam-

men skrevet og udgivet en skolebog for folkeskolens ældste klassetrin og gymnasiet, på Bollerup Boghandels Forlag, Ringkøbing. I tilknytning til bogen er på nettet udlagt et opgavehæfte, der bærer samme titel som bogen:

“*Der skal komme en stor fredens dag engang*”, en titel, der er hentet fra en af Niels Ebbesens sidste replikker i skuespillet *Niels Ebbesen* fra 1942.

Jeg vil her blot nævne, at bogen ikke kun omhandler Kaj Munk og en række af hans værker; men også hans samtid, der begynder med barndommen i Opager, fortsætter over gymnasieårene i Nykøbing, studietiden i København og de 20 år, som han fik som dramatiker og sognepræst i det lille og stormomsuste Vedersø Sogn.

I det foregående er præciseret, at bogens modtagergruppe er de store børn, som gerne og med rette vil betegnes som unge mennesker.

For at slutte ringen er jeg kommet på den tanke at udsende en bog, der skal henvende sig til de mindre og halvstore skolebørn f.eks. fra 3. til 7.-8. klassetrin. De af Kaj Munks værker, der ville egne sig til formålet, er hans tre små børnebøger, *Knaldperler*, 1936, *Jesus' Historier*, 1942 og *Danmark*, 1943. De er alle sammen nogle glimrende bøger for de yngste af vore samfundsborgere, der, ligesom de lidt ældre skole- og gymnasiesøgende unge, må være værd at få fat i, om den nuværende interesse

for digterpræsten skal bevares.

For mange synes børnebøgerne at være ukendte. De har aldrig været emne for et foredrag, og de nævnes aldrig, (ikke engang som en parentesbemærkning), i foredrag omhandlende et Munk-drama fra et af de år, hvor han også skrev børnebøgerne; i bedste fald får de et par linjer i bibliografierne.

Som lærer har jeg selv anvendt bøgerne i både dansk-, religions- og historieundervisningen – også uden at jeg altid stramt har skelet til, om vi gik i 3. eller 8. klasse. Det kunne jeg med god samvittighed lade være med, når vi i dansktimerne arbejdede med fabelgenren og inddrog nogle af digtene i *Knaldperler*, som Munk på titelbladet betegner som *Digte for Børn mellem knap 3 og godt 70 Aar*. Versfortællingerne er ingenlunde fabelagtige i den forstand, at de er uovertrufne som litteratur; men børnene er, når de få vanskelige ord forklares dem, glade for at læse dem, de synes, at de er sjove. Men de har også øje for den belærende alvor, der gemmer sig i dem, hvilket kommer til udtryk i samtalen, der gerne skal munde ud i anskueliggørelsen af en morale. Et af smådigtene hedder *Plejebarnet*. Det digt kan børn rigtigt forholde sig til, fordi de synes, at det er så synd for rævemoderen, hvis hunden som voksen virkeligt kunne finde på at gøre, hvad Kaj Munk tror, den gør:

*De fanged rævens unger.
Selv frelste hun sin skalp.
Men samme aften fandt hun
en nyfødt hundehvalp.
Hun tog den med til hulen,
og hun er nu dens mor –
og bli'r vel jaget af den
engang, når den bli'r stor.*

I 1942 skrev Munk blandt meget, meget andet også allegorierne *Jesu's Historier. Genfortalt for de Smaa*. Genialt genfortæller Kaj Munk Jesu Lignelser, vil jeg påstå. Alene hans henvendelse til børnene i det indledende afsnit, der er uden titel, vækker de mindres interesse, fordi de straks opdager, at fortælleren, ligesom H.C. Andersen i eventyrene, er til stede iblandt dem og taler direkte til dem i et sprog, som er så forståeligt og ligetil. Vi må lige høre de allerførste indledningsord:

Goddag, børn. Er der nogen af jer, der godt kan lide historier? Jeg kender en, der kan en masse. Det er Jesus. Dengang han gik hernede på Jorden, holdt han sådan af at fortælle. Han var meget sammen med folk. Sommetider var de ude at sejle, og sommetider spadserede de i bjergene, og sommetider var han til selskab. Og så kom han frem med en fortælling.

Blot et par andre eksempler på Munks nærvær med sit unge publikum: Efter mesterligt at have fortalt om den barmhjertige samaritaners heltegerning, hvor han jo kunne være blevet røvernes offer, slutter Munk: *Hvad, børn? det var vel nok et mandfolk!* Vi må ikke forglemme, at Kaj Munk samme år også skrev skuespillet om mandfolket *Niels Ebbesen*, der kæmpede imod og overvandt en røver af en helt anden art, den kullede grev Gert, der i dramaet symboliserede den tyske besættelsesmagt. At gøre lignelsens stakkels overfaldne til Danmark og samaritaneren til Danmarks redningsmand er nok at foretage en allegorisk fortolkning. Men det er spændende at lege med

tanken. Det er ikke mindre spændende at diskutere den med ungdommen.

Historien, der følger efter, er den om *Den rige mand og Lazarus. Lazarus hed en fattig mand, som Jesus kendte. Vil I høre om, hvordan det gik ham?* Munk er ikke pædagogen, der stiller hv-spørgsmål, som der ikke blot kan svares ja eller nej til. Han forventer simpelt hen et positivt svar, og skulle det alligevel udeblive, så giver han det selv: *Jo ...* og så fortsætter digteren:

– han var så fattig, at han ikke havde råd til at få læge. Kroppen var fuld af sår på ham, og der var ingen, der tog sig af ham undtagen hundene på gaden. De slikkede hans sår. Han havde nemlig heller ingen hus at bo i, han lå mest uden for en villa, der ejedes af sådan en rig mand, en, der altid gik fint klædt i purpur og fint linned og kunne spise sig mæt så tit, han bare gad ...

Sproget her, som overalt i fortællingerne, er gennem sin grammatiske ukorrekthed formfuldendt børnesprog. Der er slet ikke noget mærkeligt i, at en skoleelev i 6. klasse meget klogt sagde til sin sidekammerat, mens de arbejdede med netop denne tekst: *Det er godt nok frisk fortalt.*

Det nationale digt *Danmark – lidt om Folk og Fædreland fortalt de kærester af mine Landsmænd, Børnene*, er på 52 strofer. Allerede i den første strofe henvender digteren sig til sit publikum:

*Kom og sæt jer her, I små!
Når I kreds om mig har slået,
vil jeg gerne prøve på
at fortælle jer om noget,*

*som vi alle holder af
og vil aldrig skilles fra:
det, der hedder DANMARK.*

Efter at kredsen er sluttet, fortæller Kaj Munk så meget oplagt for børnene en stor del af vort lands historie fra Gorm den Gamles tid og til 1920, hvor Sønderjylland ved en folkeafstemning kom tilbage til Danmark.

Han kommer vidt omkring mellem personer og begivenheder, som han tilsammen finder vigtige for vor nations opståen og eksistens, der var stærkt truet i 1943, efter at samarbejdspolitikken til Munks usigeligt store glæde var ophørt den 29. august. Det er netop nationale mærkesager, Munk tager op, så vi i hurtigt tempo fra *Thyra Dannebod og Dannevirke* bevæger os til *Knud den Store og kirkebyggeriet. Ansgar og den begyndende kristendom* får en enkelt strofe, *Esbern Snares og Absalons krigsbedrifter* mod syd får derimod et par stykker. Vi følger naturligvis *Jyske Lovs* giver kong *Valdemar Sejr* til Estland, hvor *Dannebrog* falder ned fra Himlen.

...

*Han en vældig kriger var,
drog til Estland og slog lejr.
Nær han havde tabt i slag.
Da fra Himlen faldt vort flag,
Dannebrog, med sejren.*

Hos Munk var ingen tvivl! Vort lille lands sejre fandt kun sted under korsbanneret, Dannebrog's mærke. Det var under den rød-hvide dug, befolkningen fandt deres danske kald for at udvise mod og trods og styrke. Derom siger han dette vigtige i digtet *Vort danske kald* fra samlingen *Den skæbne ej til os*, der også er fra 1943:

*Det hvide offertegn i blodets lue
har gennem syv århundred` vist os vej!*

Jeg har omtalt ham før, *Niels Ebbesen*, der vog den kullede *grev Gert*. Storbonden fra Nørreris står til megen ros og anerkendelse i Munks børnebog. Den første *Margrethe* ligeså, fordi hun magtede at sammenføje de tre nordiske riger.

Også hollænderinden, den handlekraftige *Mor Sigbrit*, og hendes datter *Dyveke* og hendes forhold til den adelsfjendske kong *Christian II*, *Dyvekes* død og kongens indespærring på *Sønderborg Slot*, noget som Munk allerede i 1937 havde behandlet i skuespillet *Diktatorinden*, giver digteren megen let og elegant omtale.

Naturligvis forbigås *Christian IV* ikke, hans datter, *Leonora Christines Jammers Minde* og hendes husbond, *Corfitz Ulfeldt* ej heller. Frederik III's krig mod svenskerne, der endte med Roskildefreden i 1659, hvor Danmark mistede bl.a. Skåne til vort nordiske broderland, begræder Munk således over for sine kæreste landsmænd:

*Men til Sverrig var dog tabt
østre vang af danske vænger.
Som Vorherre havde skabt
Danmark, var det ikke længer.
Danske kongers hjertesag
blev at vinde os en dag
Skånes land tilbage.*

I *Den skæbne ej til os*, havde Kaj Munk optaget et digt med titlen *Hyldest til Norge*, der er en stor kærligheds-erklæring til Norge og det norske folk, der i 1940, i modsætning til Danmark og det danske folk, turde tage kampen op mod en overmægtig fjende.

En lærer i skolen skal være objektiv i sin undervisning, og det betyder også, at de bøger, som læreren vælger at præsentere børnene for, skal være skrevne af objektive forfattere. I fortællingen om Danmark og Norge lader Munk sine følelser skinne igennem:

*Norge delte Danmarks kår.
De var snart som ka`l og pige.
Over fire hundred år
var vi to et tvillingrige.
Norges folk – det si`r jeg jer:
mellem alle Jordens er
Norges folk det bedste.*

Nordens enhed! Er det egentligt ikke det, som Munk imellem linjerne opfordrer til i de sidst par citerede stoffer?

Danmarks sydgrænse er Nordens sydgrænse.

Sådan så Kaj Munk på det. Det kan voksne mennesker, men ikke børn, forholde sig til. Til børnene siger han dette:

*Finland! Sverrig! Island! jer
kalder Danmark på og Norge.
Tiden for os inde er
til at bygge Nordens borge.
Står vi skilt, er vi fortabt.
For hinanden er vi skabt.
Knyt os sammen, Skåne!*

Digterens opfattelse af betydningen af et samlet Norden er for børnene ikke til at tage fejl af. Men for at de skal kunne forstå hans holdning, er det også i denne bog vigtigt at give dem viden om Kaj Munk og hans samtid. (Se artiklens slutning). Læreren er didaktikeren, der nu under kontrollerede former giver ordet frit. Hvad mener børnene? De er slet ikke enige, men uenighed er vel også det eneste grundlag for at skabe

en god og sund diskussion. Er emnet til diskussion i en ældre skoleårgang, f.eks. i samfundsfag eller historie, bliver det interessant at overføre Kaj Munks holdning til deres egen samtid, hvor næsten hele Europa til trods for store kulturforskelligheder påstår at være forenet.

Peter Willemoes, helten fra Slaget på Reden den 2. april 1801 og Kongedybet 1808, hvor han mistede livet, får en vældig omtale:

Flåden, Danmarks magt og ros –
England flåden fra os røver;
skønt en dreng som Willemoes
stred som en af Danmarks løver.

...

Også digterne *Holberg*, *Oehlenschläger*, *Grundtvig* og *H.C. Andersen* berømmes som danske stormænd.

Det samme gør *Frederik med Syvtal* på, fordi han gav Grundloven i 1849:

...
*Han lod sig det valgsprog slå:
folkets kærlighed min styrke.
"Enevælden er forbi.
Lad os hjælpes, jeg og I!"
sa'e han femte juni.*

Ja, kongens tid som enevældig hersker var forbi. Det er den ellers svorne dikta-
tortilhænger, Kaj Munk, tilfreds med.
Lad os hjælpes, jeg og I! lader han kongen sige.

Det samme sagde Munk egentligt selv i en valgpeje, også fra 1943, hvor han opfordrede folk til at stemme på Dansk Samling, og hvori han anvender ordet *folkestyre* ikke mindre end tre gange. Det ord, *folkestyre*, skulle

man ikke have troet, at han, i positiv betydning, kunne få sin pen til at skrive.

Historiebogen toner så småt ud med Krigen 1864, hvor Danmark mistede Sønderjylland. Ved et snuptag er landsdelen atter tilbage i 1920 ved en ikke ringe mellemkomst af hans kære kong Christian X:

... *Christian den Tiende
bærer nu den gamle krone.
Han kan ride solen frem.
Sønderjylland red han hjem
på sin hvide ganger.*

Jeg har nu rimeligt detaljeret beskrevet Kaj Munks tre børnebøger.

Som sagt ville jeg gerne, at alle Kaj Munks tre små børneværker måtte fremtræde og udgives i en samlet udgave for nutidens og fremtidens børn – tilsat korte børnevenlige og fyndige tekster om digteren Kaj Munk og hans samtid, illustratorerne og genrene fabeln, allegorien og det nationale digt. Ungdomsbogen "*Der skal komme en stor fredens dag engang*" er her allerede. De to bøger måtte gerne stå side om side på skolebiblioteket.

Jeg vil ikke have noget imod, om Niels Nielsens skolebogsudgave af *Ordet* skulle stå imellem dem.

Men de skal ikke bare stå der. De skal tages ned for at blive læst – og forstået ved dygtige læreres undervisning. Måtte vi deri tjene digteren Kaj Munk.

En god oplevelse

Af Knud Erik Andersen.
Ekstern lektor, ph.d. Kaj Munk
Forskningscentret, Aalborg Universitet.

Som det er læsere af *Munkiana* bekendt har Kaj Munk Selskabet i samarbejde med Kaj Munk Forskningscentret gennemført en artikelkonkurrence, der knytter an til 70-året for drabet på Kaj Munk. Seks vindere skulle udpeges, og jeg har haft den fornøjelse at læse og deltage i udpegningen af de seks vindere, hvis navne blev offentliggjort 29. august.

Navnene på vinderne er: *Christian H. Andersen – Jens Clausen – Ditte J.R. Kjær – Caroline Nave – Mads Emil Schrøder – Nikita Søgaard*. Hver modtog en bogpakke med tre bøger og en check på 1.200 kr. som præmie.

Skoler og personer fra alle dele af Danmark har deltaget i Kaj Munk Selskabets og Kaj Munk Forskningscentrets konkurrence (gymnasier, folkeskoler, efterskoler, friskoler m.v.), men tankevækkende og flot er det, at *Deutsche Privatschule Apenrade* er repræsenteret med et større antal meget dygtigt skrevne artikler. Vi kipper med dannebrog herfor!

Der kunne være uddelt præmier til flere artikelskrivere, for flere artikler kunne berettige til "et klap på skulderen", men hverken præmiesummen eller antallet af bogpræmier var til det. Desværre. Derimod kan vi her i *Munkiana* i uddrag give et indtryk – men heller ikke mere – af, hvordan og ofte med en personlig stillingtagen de seks vindere har arbejdet med Kaj Munk.

Fire temaer går igen

Interessant og (måske) overraskende har det været at konstatere, at 1) Kaj Munks tro på Gud (vi siges jo ellers at leve i en gudløs tid) i så udpræget grad optager eleverne sammen med et ønske om at finde ud af, 2) hvorfor Kaj Munk var villig til at sætte sit liv på spil i kampen mod nazismen og 3) en undren over, hvorfor regeringen efter 1940 så udpræget valgte at samarbejde med tyskerne. Endelig er der 4) fokus på "den stærke mand", men også en forståelse af, at Kaj Munk tidligt sagde fra over for såvel Hitler som Mussolini.

Flere artikelskrivere brillerer ved næsten poetisk at give en stemningsberetning, der på god vis lægger op til en række fakta, mens andre har inddraget og udfordret familien i artikelbesvarelsen. Rigtig godt.

Fængende overskrifter

Mange elever og studerende har givet deres artikel en markant, fængende, overskrift. Ja, man skulle næsten tro, at flere i lighed med, hvad Kaj Munk gjorde en tid, overvejer at gå journalistvejen. Under alle omstændigheder er dommerpanelet imponeret – gode artikler, mange på et højt niveau.

Eksempler på overskrifter:

Brutalt mord på Kaj Munk – Dansk præst likvideret – Anemonens kamp – Den blå anemone spreder håb – Han turde skrive sin mening.

Til en beskrivelse af de mange – mere end hundrede – artikelbidrag hører, at flere skribenter ikke blot har skrevet en vægtig artikel, men også leverer den i en spændende opsætning med brug af fotos, noter og referencer.

Her følger uddrag af de seks vinderes artikler:

Livets gang

af *Christian H. Andersen*

...“*Hvad var det dog, der skete?*” Personen lyder lidt overrasket, og man får ikke svar på det med det samme. Så begynder jeg-fortælleren at tale om sit vinterfrosne hjertes kvarts, og at det smeltede den første dag i marts. Kvarts er normalt hvidt og hårdt som sten, så på den måde passer det meget godt med det vinterfrosne hjerte. Så kommer der endnu et spørgsmål om, hvad der gennembrød den sorte jord og gav den et sølvblå flor. Igen lyder personen lidt overrasket over, hvad der skete, som om han ikke havde set det komme. Strofen ender: “*Den lille anemone, jeg planted’ der i ffjor.*” Der får vi så svaret på begge spørgsmål. Det lyder som om jeg fortælleren er lidt overrasket over, at anemonen er dukket op den første dag i marts. Jeg-fortælleren startede med at lyde lidt bedrøvet med sit vinterfrosne hjerte, men anemonen kom og tøde hans hjerte op.

Kaj Munks syn på den stærke førerskikkelse

af *Jens Clausen*

I 1938 skriver Kaj Munk et åbent brev på forsiden af Jyllands-Posten. Brevet er adresseret til Mussolini, diktator i Italien, og skrives i forbindelse med at Mussolini er begyndt at forfølge jøderne. Dette er Kaj Munk meget forarget over; han har haft Mussolini som forbillede i sine unge dage, og han ser stadig

diktatoren som en forbilledlig leder. Han mener endda, at Hitler har lært meget af Mussolini, og kalder ham også for mesteren¹. Derfor er det også noget af et slag for Kaj Munk, at Mussolini nu også har i sinde at forfølge jøderne, derfor skriver han dette åbne brev i forsøget på at tale Mussolini fra det. ...

Kaj Munk ser Mussolini som en frelser for Italien, og en førerskikkelse som fik genrejst Europa efter 1. verdenskrig: “*Midt i Kaos og Skraal, Hæslighed og Elendighed steg pludselig Cæsar op over Ruinerne.*”²

Kaj Munk: Den tragiske død og den ildopvækkende modstand

af *Ditte J.R. Kjær*

Stormagterne havde erklæret hinanden krig. Tyskland havde besat Polen den 1. september 1939. Tre dage efter erklærede Frankrig og England Tyskland krig. Kaj Munk og konen Lise var urolige, ville krigen også komme til Danmark? Det gjorde den, den 9. april 1940. Sognefogeden vækkede Kaj og Lise Munk om morgenen lidt over klokken seks, som bragte dem den sørgelige nyhed. Kaj Munk havde førhen ofte sagt at han *hellere ville dø med sin familie end at lide den tort, end at Danmark skulle miste sin frihed.*

Kaj Munk og A.C.D. Bertelsen kontaktede skolerne i Vedersø Sogn, så børnene kunne bede forældrene møde i kirken, hvor de sang “Herre,

¹ *Vedersø-Jerusalem retur* (1934), side 150, linje 20.

² *Aabent Brev til Mussolini* (1938), linje 13

du var vor bolig slægt efter slægt”. En forfærdelig tid begyndte. Kaj Munk kunne ikke klare at ingenting blev gjort, han ville vække danskerne og i det kunne intet forhindre ham, han rejste rundt i landet og holdt foredrag og prædikener i håb om at det ville lykkedes ham at få den danske mand og kvinde vækket til fornuft.

Den stærke mand mister terræn
af Caroline Nave

Kaj Munk udtalte engang for længe siden i et interview, januar 1940; *“Hvor meget jeg end har skrevet, har jeg kun søgt det ene ord Kristus”*....()... Kaj Munk er i dag blevet anerkendt for at være et forbillede for modstandsbevægelsen og hele Danmarks nation under krigen. Men dengang, og den dag i dag, kunne man og kan man stadig være i tvivl, hvorvidt Kaj Munk var en modstander eller en medløber af nazismen og fascismen. For mange mennesker i den danske befolkning var Kaj Munk som et energibundt, der ville fremme den stærke mand. Mange mennesker så og ser stadig Kaj Munk som en diplomat, der havde svært ved at vælge side i spillet. Muligvis er denne antagelse ikke helt forkert, for Kaj Munk var tilhænger af den stærke mand, han beundrede Mussolini og Hitlers arbejde med stor beundring. Men dog blev Kaj Munk også en fremtrædende karakter, der gik imod samarbejdspolitikken under besættelsen.

Hvem var Kaj Munk og hvorfor blev han myrdet?
af Mads Emil Schrøder

Kaj Munk er ikke en person, der er blevet talt om ved middagsbordet hjemme hos mig og det til trods for, at historie som fag har en ganske stor betydning for specielt min mor. Nok huskede hun hans navn, og at han vist nok var en præst og forfatter, men derudover var hun nu ret blank. Og uden at genere min ellers meget inspirerende og kompetente historielærer, så tilgiver han mig nok, når jeg påstår, at Kaj Munk heller ikke er blevet behandlet som emne i vores historietimer. Så derfor har jeg måttet stille mig selv disse spørgsmål: Hvem var Kaj Munk?/Hvorfor er han interessant i 2014?/Hvad gjorde han, som stadig bør huskes så længe efter hans død? ...()...

I nutidens litteratur falder man over det faktum, at Kaj Munk beskrives som sympatisør til nazismen, men ikke som egentlig nazist. For mig er der ikke den store forskel – bare det at sympatisere med den nazistiske ideologi falder mig fjernt og jeg forstår det simpelthen ikke. Men jeg er jo også så heldig, at jeg skal forstå historien baglæns og jeg er vokset op i en tid, hvor alt der har med nazismen og Hitler som person at gøre, historisk beskrives som helt og aldeles forfærdeligt. Hvis jeg nu alligevel skal prøve at forstå, hvad der kan have fået Kaj Munk til at sympatisere med den nazistiske ideologi, må det være, at han på sin rejse i 1923 til Tyskland, så et stærkt forarmet land med stor

nødvendighed for en stærk leder til at vende udviklingen. Ingen og heller ikke Kaj Munk kunne retfærdigvis have fantasi til at forestille sig det monster, som Hitler udviklede sig til at blive gennem 2. Verdenskrig. Litteraturen beskriver, hvorledes Kaj Munk under en udenlandsrejse i 1933 til blandt andet Tyskland ved selvsyn så, hvordan Hitler hurtigt var ved at udvikle et egentligt diktatur i Tyskland og han vendte sig 180 grader mod Hitler. Hans tidligere beundring for denne stærke mand ændredes til markant modstand. På denne måde må man yde Kaj Munk retfærdighed – man har vel lov til at blive klogere. Kaj Munk udviklede sig til at blive ivrig modstandsdebattør af den ikke-angrebspagt som den danske regering indgik med tyskerne i Berlin i 1939.

70-året for Kaj Munks død *af Nikita Søgaard*

Mørket sænker sig tidligt over Veder-sø tirsdag den 4. januar 1944, da en grå Opel Kaptajn brummer enligt ind på sognets præstegård. I bilen sidder fem mænd....()...Sammen fremstår de mere frygtindgydende end hver for sig, for fælles for dem alle er, at de er hyret af Gestapo... ()...Deres mission er simpel: Pastor Kaj Munk skal ryddes af banen.

...()...

...Han var en mand med ordet og ånden i sin magt og blev derfor også, på grund af sin uhæmmede kritik, et kontroversielt national-symbol. Med hans eget standpunktsskift i forhold til Hitler og tyskerne, blev

han både et symbol på det danske vægelsind, men også et symbol på den danske modstandsbevægelse. Kritikerer Poul Henningsen, der også er PH-lampens fader, sagde den gang om Munk: “En stridens mand. Dramatisk gav man ham den død, han søgte.” Og således kan man være fristet til at sige, at tiden skabte Kaj Munk, og tiden slog ham ihjel.

Et led i den opgave der (også) er Kaj Munk Forskningscentrets

Som ansat ved Kaj Munk Forskningscentret blev jeg lidt glad, da Mads Emil Schrøder sluttede sin artikel sådan:

Med denne artikelkonkurrence er Kaj Munk Forskningscentrets formål opnået for mit eget vedkommende. Jeg har fået et nuanceret forhold til Kaj Munk og forstår, at han var og fortsat er en stor kulturpersonlighed i dansk historie.

(... og som et à propos, red.)

Hvad er det at gaa i Skole?

Af Kaj Munk

“Stenens Søvn og Plantens Drømme,
Dyrets Vaagen, mandens Sjæl” –
alle Gaader maa du storme,
kun foran den Sidste – knæl!
Tys, der darrer i dit Hjerte,
ved jeg, en usynlig Streng.
Sans kun vaagent alt det spredte,
tro den skjulte Sammenhæng.
Til at finde Livets Vej,
Barn, skal Skolen hjælpe dig.

*(Sidste strofe, skrevet til indvielsen af
Maribo Gymnasium, 21. oktober 1938.
KMF-nr. 18.08.01)*

Magten og kærligheden

En undervisers og foredragsholders erfaringer med Kaj Munk. Eller: “Hvordan forholder I jer til Kaj Munk og hans forfatterskab?”

Af Knud Erik Andersen.

Ekstern lektor, ph.d. Kaj Munk

Forskningscentret, Aalborg Universitet.

Jeg har ofte spurgt studerende: “Hvordan forholder I jer til Kaj Munk og hans forfatterskab?” Svarene har ikke været entydige – heller ikke når jeg har holdt foredrag rundt om i landet og har stillet det samme spørgsmål til ældre tilhørere, men efter lidt tøven kommer det stensikkert, at “Kaj Munk ikke længere er aktuel. Han skrev i en tid, hvor hans budskab om krig og kristendom og modstand var vedkommende.” Underforstået: “2. verdenskrig, kristendom og samarbejdspolitikken vedkommer os ikke længere”....()... “Nutidsmennesket har kun ringe interesse i religion, det er så at sige blevet fremmed for religionen.” Alligevel er det påfaldende – og vel ikke udtryk for ringe interesse for Kaj Munk – at hans gamle præstegård år efter år har besøg af op mod 15.000 gæster. Historien om Kaj Munk er måske alligevel ikke til at slippe.

Supplerende sker det, at en studerende eller en foredragsgæst antyder, at Kaj Munks væsentligste indsats knytter sig til dramatikken, hvor hans skuespil altid forholder sig til politiske, eksistentielle og religiøse problemstillinger. Underforstået: Det er denne sammenblanding, der er problemet i en tid, hvor religionen ikke længere har nogen betydende plads i det moderne menneskes liv.

Endelig plejer der også at være en studerende eller en foredragsgæst, der er sikker på, at Kaj Munk en tid glorificerede Hitler og havde sympati for nazismen, selv om han i krigens sidste årrække “vist nok også” var en af danskhedens samlende personer. Som en kollega sagde til mig: “Kaj Munks navn blev efter krigen betændt, en nazi-myte blev knyttet til hans navn. Resultatet blev en ubehagelig skygge over hele hans virke, der igen førte til en dalende interesse for hans person og forfatterskab”.

Det handler om et grundlæggende formidlingsproblem

Lad mig komme med nogle kommentarer til ovenstående:

- 1) Jeg er *enig* i, at Kaj Munk ved en *umiddelbar* betragtning, den der koncentrerer sig om likvideringen, Munks mordere, præstegårdens tilstand, den gamle Ford i garagen, statens forpligtelse i forhold til præstegården og (selvfølgelig) samarbejdspolitikken, kan forekomme uaktuel. Men grav et spadestik dybere og inddrag dramatikken, så kan Munk bestemt ikke siges at være uaktuel. Et lille eksempel: Hovedpersonen i skuespillet *Kærlighed* er sognepræst Ejnar Kargo, der er en ikke troende præst. Jfr. præsten Thorkild Grosbøll fra Taarbæk og den debat, der var om ham. En ballade, der førte til, at menighedsrådet i Mejdal Sogn i Viborg Stift i et stillingsopslag søgte en troende præst. *Tro-tvivl problematikken* er ikke blot højaktuel, den er der på en eller anden vis i os alle.

Har man først fået øjnene op for, at kampen mellem *magten og kærligheden*, som er det gennemgående tema i Munks dramatik, ja, så finder man ikke længere, at Kaj Munk er uaktuel. Tværtimod. Den har vi jo tæt på os hver eneste dag, og vi har den i de nyheder (læs rædselshistorier), som tv bringer.

- 2) Jeg har *indtryk* af, at historien om Jesus, Det nye Testamente, *synes* at have ringe betydning for de fleste nutidsdanskere. Og så alligevel. Vi slipper ikke den historie, der giver mening og viser vej i den eksistentielle søgen, som er så karakteristisk for det moderne menneske. På mange måder ser jeg en parallel mellem Kaj Munk og forfatteren Martin A. Hansen. I hver sin sprogdragt har de fat om det moderne menneskes vilkår og søgen efter mening. Alle har vi en flig af Martin A. Hansens hovedperson, Johannes Vig, i *Løgneren* i os og på samme tid en facet af Kaj Munks hovedperson i skuespillet *Kærlighed*, sognepræst Ejnar Kargo – måske et Kaj Munk selvportræt – knyttet til os. *Løgneren* er en roman om det moderne menneske og dets psykologiske, eksistentielle og religiøse vilkår. *Kærlighed* er en pendant hertil.

Hvad er det, der er sket? Krigen er for længst afsluttet, og samarbejdspolitikken er ikke længere et tema, der har andet end historisk interesse – og det endda kun for et fåtal. Sekulariseringens hjul har arbejdet; hermed mener jeg, at der er sket *en afgørende ændring i det danske samfund*, der bl.a. har ført til ændring i de kirkelige arbejdsbetingelser, lige som

skole og kirke er blevet adskilt.

Sekulariseringen tog til med oplysnings-tiden for i det 20 århundrede og med to verdenskrige afgørende at ændre religionens stilling i vort samfund. Religion er blevet fremmed for det store flertal, der dog kun i begrænset antal vælger at melde sig ud af folkekirken. Vi er i stort tal blevet kulturkristne. Dermed er det givet, at Kaj Munks forfatterskab er uinteressant i en første fase for mange. Med tidligere udenrigsminister Per Stig Møller kan jeg skrive: “En tid, der er fremmed for religionen, vil altid være fremmed for Søren Kierkegaard og Kaj Munk. Når tiden atter vender sig fra materialismen og til det religiøse og etiske, til individets forhold til sin bestemmelse og sit valg, vil den på ny blive anfægtet af dem begge.”¹ Selv har jeg modsat lyst til at sige: Den der har interesse i religionen, det etiske, menneskets bestemmelse, etiske problemstillinger og valgets betydning, for ham er Kaj Munk næsten ikke til at slippe. Og hører disse ‘interessefelter’ ikke til at være menneske – jeg spørger?

Sekulariseringsprocessen – som vi fortsat står midt i – er enestående i menneskets historie i den vestlige verden, idet den har stillet mange mennesker i en ganske særlig situation. Der er ikke bare tale om, at nogle få mennesker har tabt deres ‘basis’ (den religiøse tydning), men i en glidende bevægelse og over en relativ kort årrække har store grupper i samfundet tabt deres normative grundlag, mens det for andre var sket for længst.

¹ Møller, Per Stig: *Munk*, s.406. Gyldendal 2003, 3. oplag.

- 3) Jeg er *enig* i, at Kaj Munks væsentligste indsats, uanset aktivitet til mange sider, salmer, hverdagsvers, noveller, småhistorier, politiske indspark i dagspressen, skuespil, prædikener knytter sig til dramatikken. Det er den, der har sikret Kaj Munk et navn i teater- og litteraturhistorien. Og jeg er ikke *forundret* over, at sekulariseringsbølgen kombineret med en udviklet a-religiøs holdning – måske en total afvisning af Guds eksistens – gør, at dramatikens grundtema, kampen mellem magten og kærligheden (Gud), kan forekomme uinteressant. Eller for at citere en gymnasieelev fra Nordjylland, der overvejede at deltage i Kaj Munk Selskabets artikelkonkurrence, men, som i en telefonsnak med mig sagde, at han alligevel ikke ville deltage, for han evnede ikke at skrive om kærligheden. “Hvordan skulle jeg gøre det, når Gud for mig ikke er andet end julemanden”. Gymnasieelevens kommentar rejser et grundlæggende spørgsmål knyttet til formidling: Hvordan skal gymnasiasten og mange med ham nå frem til med indlevelse at forstå de spørgsmål af eksistentiel karakter, Kaj Munks dramatik rejser?

Jeg har (selvfølgelig) ikke et færdigt svar på ovenstående spørgsmål, men gymnasiasten har ganske rigtigt fanget, at det religiøse altid er med i Munks dramatik. Og det er for ham tilsyneladende et problem, måske endda en provokation i en sekulariseret verden, der uanset demokratiske holdninger og en vel udviklet humanisme alligevel ikke evner at svare på, hvorfor verden er

så ond, som den er, hvad meningen med ondskaben er, og hvad meningen med at være til er.

Vi lever i en tid, hvor demokrati og humanisme har godt fat – næsten selvfølgelige idealer. Sådan var det ikke i 1930'erne, hvor disse begreber ikke var fast forankrede, men endnu stod til debat. Hos Kaj Munk finder vi ikke demokratiet og humanismen som ‘bærepiller’ i tilværelsen, hvorfor vi heller ikke genfinder disse begreber og med velvilje kan nikke samtykkende til dem. Tværtimod. Det centrale spørgsmål hos Kaj Munk var: Hvor er Gud? Og det spørgsmål synes uaktuelt anno 2014. At det så ikke er det, er en anden sag. Men det synes sådan.

Stor viden om Kaj Munk og hans forfatterskab er sjælden. De fleste danskere i dag ved kun, at “han blev skudt af tyskerne”. Dermed slut. Enkelte kender *Den blå anemone* og har, hvis der er tale om folk oppe i alderen, måske læst *Foråret så sagte kommer*. Blandt de ældste har jeg også mødt en viden om, at Kaj Munk var “national så det gjorde noget” og en bemærkning om, at det nationale jo ikke er i høj kurs i dag. Og det er måske korrekt.

Uvidenheden om Kaj Munk har bl.a. sin baggrund i, at det er lykkedes “visse af krigstidens samarbejdspolitikere at kaste mørke skygger over mindet om Kaj Munk og derved lægge en frastødende ring omkring hans navn”.² Kun de færreste ser Kaj Munk som en kristen martyr, og til dato har jeg ikke i nogen undervisningssammenhæng mødt unge,

² Lings, Jens Kristian: *Slygger over Vedersø Præstegård*, s. 8. JKL i kommission hos Lemvig Boghandel, 2005.

der vidste, at flere kirker – Strängnäs Domkirke, Lunds Domkirke, Domkirken i Utrecht og en kirke i Buffalo, NY USA – på forskellig vis markerer og ser Kaj Munk i en martyrsammenhæng. Ikke én har kunnet nævne blot én af disse kirker. At Kaj Munk med fordel kan ses i lyset af en martyrtænkning synes at ligge fjernt. Med stor ihærdighed blev der efter krigen arbejdet for at fjerne den glorie, der var opbygget om Kaj Munks hoved for på samme tid at glorificere sig selv og forsvare samarbejdspolitikken.

Jens Kristian Lings (Kaj Munk Selskabets stifter) noterer ganske spidst, at da man i 1945 samlede penge ind til Kaj Munks Mindefond var der mange kendte donatorer, men man må “lede forgæves efter navne som f.eks. Vilhelm Buhl, Hal Koch og K.B. Andersen”³. Samme Jens Kristian Lings har i *Skygger over Vedersø Præstegård* fra 2005 en fremragende gennemgang af Olleruptalen, hvor Kaj Munk landede ud efter demokratiet, parlamentarismen, samarbejdspolitikken og statsminister Thorvald Stauning. Talen, der i forkortet form og med udeladelse af dens tyskkritiske kommentarer, blev bragt i *Svendbog Avis* den 29. juli 1940 kom til at danne udgangspunkt for den grundlæggende – ikke mindst socialdemokratiske – kritik af Kaj Munk. Hele det ‘apparat’ der blev sat efter krigen for at nedgøre kritikeren Kaj Munk – ham der vendte sig mod samarbejdet mod tyskerne – havde succes. I hvert fald konstaterer jeg, at denne del af historien synes næsten ukendt.

³ Lings, Jens Kristian: *Skygger over Vedersø Præstegård*, s. 8. JKL i kommission hos Lemvig Boghandel, 2005.

Talte Munk med Wested ved hans hustrus begravelse?

Af Ricardt Riis.

Forfatter, pastor emeritus, cand. theol.

Der er kommet en del reaktioner på min påstand om, at både vignetten om gårdmandsenken, der vil hænge sin afdøde mands stadstøj parat, Emmike-anekdoten og Munks tanke om at ville forsøge sig som genopvækker ved Camilla Westeds begravelse, er Munks egne fremfabuleringer, ikke ting, der virkelig er forekommet.

Jeg har forsøgt at argumentere for min opfattelse på passende måde. Men desværre er det, så vidt jeg kan se, ret småt med modargumentationer. De fleste indvendinger nøjes med at konstatere, at jeg på det punkt går imod strømmen. Søren Lodberg Hvas har dog i sit bidrag til *Kaj Munk og teologien* fremført nogen modargumentation. Og Marc Auchet har i *Munkiana* 54, s. 32 omtalt Munks tre gange gentagne “handling”, vistnok for at gendrive min antagelse af, at det først var i 1925, at Munk fik idéen til en teaterdødeopvækkelse.

Lodberg Hvas først: Overfor min iagttagelse: at almuetroen altid venter noget ondt af gengangere, hævder han, at det syn på de døde ændrede sig med kristendommens komme, side 173. Han omtaler en begivenhed, hvor liget var blevet lagt forkert. Man tog kisten op og vendte den rigtigt. Så realistisk så man på tanken om, at Kristus på den yderste dag skulle komme fra øst. Og så skriver han:

Jeg er ikke i tvivl om, at han [Munk, rr] i sin præstetjeneste har mødt en sådan konkret forventning om, at de døde opstår “en Paaskemorgen”, når Kristus kommer. (KMT, 173).

Det er muligt, at Munk har mødt en sådan forventning. Men det er ikke den forventning, enken i vignetten taler om. Lodberg Hvas ændrer med sin tilføjelse “når Kristus kommer” forventningen til en forventning om Kristi komme ved dages ende. Men enken tænker ikke på den store påskemorgen, hun tænker på en tilfældig, firdommedags påskemorgen. Hvis det var den store påskemorgen, hvilken brug ville hendes mand så have for sine stadsklæder; dér træder vi jo frem som “den store, hvide flok”? Så dér kan ingen af de jordiske stadsklæder, er de end nok så dyre, komme i betragtning.

Men at det er en tilfældig påskemorgen, Munk tænker på, viser han eftertrykkeligt i den artikel imod Otto Larsen, jeg har i min bog. Her siger Munk:

Denne Kone vidste, at Manden var død, laa i sin Grav og blev Muld i Muld; alligevel havde hun saa klart, saa lysende en Mulighed for hans Tilbagevenden for Øje, at hun endog holdt hans Tøj parat. (SHD, 41)

Der er, siger dette citat, ikke tale om den opstandelse, der er indgangen til Guds rige, der er tale om en opstandelse, der er en tilbagevenden til dagliglivet på gården. Ordet “tilbagevenden” ødelægger Lodberg Hvas’ velmente forsøg på at gøre vignetten spiseligt. Og det er Munk, ikke mig, der ødelægger det.

Men ellers er det nu – som overskriften røber – Munks tanker og handlinger ved Camilla Westeds begravelse, jeg fortrinsvis vil beskæftige mig med, herunder det forhold, at Auchet vistnok imødegår min teori med henvisning til det trefoldige “handling”.

Jeg vil prøve at vise, 1) at det er ret usandsynligt, at Munk dengang har haft nogen tanke om at ville forsøge sig med en døeopvækkelse, og 2) at det er komplet umuligt at forestille sig, at Munk, som refereret flere steder, har sagt til Wested, at han nær var trådt hen til kisten og havde sagt: “Kvinde stå op!”

Komplet umuligt? Jamen, det er da komplet umuligt at skrive ‘komplet umuligt’ i den sammenhæng. Det er jo bevidnet af Wested selv. Søren Daugbjerg har i sin bog *Martinus Wested – En landsbylærer* citeret fra Westeds egen levnedbeskrivelse, et arbejde, han tilsyneladende har påbegyndt i sin alderdom, og dér beskriver han sine følelser under begravelsen således:

Jeg husker intet af de smukke velmenende Ord, kunde ikke tage imod, nærmest forstenet, som jeg var, kunde knap græde. En Følelse af Trods kom op i mig. Men derimod husker jeg, at Kaj Munk efter Bisættelsen sagde til mig, at han skammede sig over, at han ikke havde Mod til og Tro paa at Camilla vilde vaagne op, hvis han var traadt hen til Kisten og byde hende i Jesu Navn staa op! Jeg stirrede uforstaaende paa ham og troede han havde mistet sin Forstand. Ikke anede jeg, at dette Dødsfald af hans

saa næsten forgudede og ham saa moderlige Camilla, skulde give Stødet til hans mægtigste Drama *Ordet*. (MW, 73-74)

Oven på dette vidnesbyrd vil vel de fleste sige til den kritiske historiker: Hold nu op! Hvad vil du med flere vidnesbyrd? Dette er da rigeligt til, at enhver selv nok så kritisk historiker må indrømme: Munk har virkelig haft den tanke ved Camilla Westeds død, at han ville ønske, han havde kunnet opvække hende. Wested selv bevidner jo, at han har fremført denne tanke for ham.

Dette må nok betragtes som et mere troværdigt vidnesbyrd end det, Svend Aage Nielsen nævner i sin bog *Livet gad jeg ønske jer*, side 25, hvor det hedder:

Kaj Munk var stærkt berørt af det skete [Camilla Westeds død, rr] og skriver udførligt derom i sine erindringer »Foråret så sagte kommer ...« Johannes Hansen, Gumpehavevej 22, pr. Rødby har fortalt mig, at Kaj Munk dagen efter begravelsen betroede sin elskede lærer: »Jeg var nær trådt hen til kisten og havde sagt: »Kvinde stå op.«

Hertil svarede lærer Wested: »*Kaj dog!*« (LGØJ, 25)

Denne oplysning er kommet til os igennem den forholdsvis ukendte Johannes Hansen, og det fortælles ikke, hvor han har sin oplysning fra. Måske fra Wested selv. Men i så fald er jo dette vidnesbyrd sekundært i forhold til Westeds optegnelse.

Men altså: overfor Westeds egen levnedbeskrivelse må da enhver kritisk historiker standse med sin kritik. Her har vi jo et vidnesbyrd af 'hestens egen mund'.

Jeg vil dog, stædig som jeg er, holde på mit: Kaj Munk sagde ikke noget om dødeopvækkelse til Martinus Wested ved hans hustrus begravelse, og det er endda tvivlsomt, om han i det hele taget har tænkt nogen tanke om dødeopvækkelse på det tidspunkt.

Der er nu først Munks beretning i *Foraaret saa sagte kommer* at tage hensyn til. Her forlyder der ikke noget om, at han sagde noget til Wested. Og den beretning er et ældre vidnesbyrd end Westeds levnedbeskrivelse og derfor i en kritikers øjne mere troværdig. Her hedder det bl.a. (side 233f):

Westeds Bror, Præsten, stod ved Baaren og talte jævnt og smukt. Bagefter stod der en Højskolemand, som kunde en utrolig Masse Vers af Grundtvig udenad. Det var noget med, at hvad der segner, opfarer i Sky. Jo, men den døde blev liggende med Næsen i Sky. Begreb de da ikke, disse brave medfølende Ordtrillere, at her havde Taler ikke noget at gøre. Enten tie eller – ja, eller hvad? Havde Kristus været her, han var traadt hen til Baaren og havde løftet Haanden; men ikke for at holde Ligtale, men for at sige *Ordet*. Og den døde havde rejst sig, og han havde givet hende tilbage til Manden.

Men det er som sagt i betragtning af Westeds klare vidnesbyrd dog ganske mærkeligt, at der i hele beretningen i

Foraaret saa sagte kommer om denne begivenhed ikke er et ord om, at Munk overfor Wested har givet udtryk for, at han skammede sig over, at han ikke udråbte et "Kvinde, stå op!" over kisten. Kun siger han, at han ved den lejlighed skuffede sig selv.

Jeg vil her gøre en liden parentes. De fleste tager afstand fra pastor Bandbul. Jeg vil melde mig under hans fane. Han har så indlysende ret i, at sagen stiller sig anderledes med hensyn til mirakler "ved de store Knude- og Vendepunkter i Verdenshistorien" (KAS, 53). Munk lader ham stamme lidt i det i den bemærkning og får derved sagt, at dette ikke er hans mening om den sag. Sandt nok. Han skriver til Einar Christiansen i forlængelse af det, jeg har brugt som vignet:

Religiøst set er Stykket i Orden, for den Jesus, der i Gaar og i Dag er den samme, og som i Gaar kunde opvække Jairi Datter, maa ogsaa kunne det i Dag, blot han havde en eneste Discipel, der ubetinget turde stille sig til Raadighed for ham. (Brev af 5-2 32).

Det vil sige: Munk går ud fra den falske forudsætning, at er et under umuligt i dag, var det også umuligt på Jesu tid, og var det muligt dengang, er det også muligt i dag. Den forudsætning er falsk. Meningen med underne var, at mennesker skulle komme til tro på, at det menneske, Jesus fra Nazareth, som de så foran sig, var Guds søn, se Joh. 11,42-45.

Det giver Grundtvig tydeligt udtryk for. For eksempel i salmen "Med den

énbårnens herlighed", DDS nr 143, vers 2: "Hans herlighed i klare tegn/ udstrålede med styrke/ så under hver en Himmel-egn/ de er som lys i mørke/ som himmel-lys, der råber ud/ hvo ham har set, har set sin Gud/ han ét er med sin fader". Og i vers 5 dukker Lazarus op: "Det sidste tegn i støvets dragt/ omstråled Guddoms-Ordet/ da "kom herud!" han knap fik sagt/ til vennen død og jordet/ før Lazarus, som stank i går/ i dag stod op som blomst i vår/ og smilede over døden". Vers 6 sammenfatter: "Dér ser man grant den mund og hånd/ med kraften uden mage/ som jordens støv gav liv og ånd/ i gamle skaberdage/ og skal engang, trods grav og død/ os kalde frem af jordens skød/ op til vor Herres glæde".

Det er pastor Bandbuls opfattelse op ad dage.

Jeg fornemmer det nødvendigt at gøre opmærksom på denne falske forudsætning, for det forekommer mig, at ganske mange af mine kritikere tager anledning af min kritik af *Ordet* til at gå min tro efter i sømmene: Tror han nu også selv sådan rigtigt på de kristne trossætninger, ham Riis? Og derfor må det slås fast med syvtommersøm: Man kan godt være en god kristen, endda tro på alle de gammeldags kristne trossætninger, og alligevel vende sig imod Munks skuespil, alligevel mene, at han ikke med sit drama får sagt det, der ud fra en kristen tilværelsesforståelse skal siges.

Parentes slut. Tilbage til Camilla Westeds begravelse!

Til alt held for en *historicus criticus* har vi dog et endnu ældre vidnesbyrd, nemlig et brev, som Munk skrev til Wested før Camilla Westeds begravelse, og et brev, som Wested skrev som svar, også før begravelsen. Som altid må en historieforsker være tilpas mistænksom overfor senere vidnesbyrd og fremfor alt holde sig til de samtidige vidnesbyrd, om de findes. Og det gør de altså i dette tilfælde. Og disse vidnesbyrd gør det for mig at se psykologisk ganske umuligt, at Munk kunne have sagt som refereret til Wested, ja måske også umuligt, at han i det hele taget kunne have tænkt nogen tanke om dødeopvækkelse.

Auchet har citeret en del af Munks brev til Wested i *Munkiana* 54, 32. Auchet mener, dette brev fører os ind i *Ordets* problematik, jeg, at det fører os ud af den.

I det stykke af Munks brev, Auchet citerer, kalder Munk på "handling, handling, handling". Og sidst i afsnittet fremfører han det ønske, at Jesus havde levet i dag:

O, hvorfor er det dog 2000 Aar siden, at *han* levede, der mægtede at kalde de Døde tilbage til Livet, han, der ikke gav Ord men Handling til Trøst?

Og var det kun det, han havde skrevet, ville man måske kunne sige, at disse ord førte os ind i *Ordets* problematik. Men se, hvordan han fortsætter sit brev:

Wested! Vi vil ikke græde mere! Vi vil tørre vore Taarer bort og smile. Jeg har gjort en stor Opdagelse, som jeg helt havde glemt i Sorgen, en

Opdagelse, der har fyldt mig med Glæde. Det er nemlig ikke 2000 Aar siden, det er ikke engang 1, det er slet ikke "siden". Han lever den Dag i Dag, og ikke alene magter han ogsaa endnu at vække Jairi Datter til Livet, men han gør det ogsaa; han *handler* (5) den Dag i Dag. Og det er jo det, der kan trøste dig, ikke hans Ord, men denne hans Handling. Og saa sandt "den levende Gud" lever – og det ligger jo i Navnet, at han gør – saa sandt vil den Herre Jesus kalde til Live den, "hvis Tro har frelst hende".

Ordet 'handler' er understreget. Og hvis man nu som jeg er lidt mistroisk, specielt mistroisk overfor alle præstefalbelader, så genkalder man sig den gamle vittighed om præsten, der et sted i marginen på sit prædikenmanuskript havde skrevet "Argumentationen svigter. Hæv stemmen!" For i løbet af disse få linier er det lykkedes Munk at ændre den efterlyste handling fra en dødeopvækkelse her og nu til en opvækkelse engang på den yderste dag. På trods af, at han skriver, at Jesus handler den dag i dag, har han ikke nogen handling af i dag at henvise til, men kun opstandelsen på den yderste dag.

Munk har, som man kan forstå på afsnittet i *Foraaret saa sagte kommer*, ikke meget tilovers for dem, der kan lire en masse trøsteord af, men ikke tør gribe til handling. De er "ordtrillere". Men man kan godt spørge sig selv, hvad det er han foretager sig med den handling, der her blev borttryllet. Er det ikke "ordtrilleri" om noget, endda næsten "ordtrylleri"? Er det ikke præste-

snakkerads? Og måske man også vil kalde det næste “ordtrilleri”. Men det er dog “ordtrilleri”, der viser sig at få virkning. Munk fortsætter:

Kære Wested; jeg vil saa gerne trøste dig; men jeg kan det ikke; og naar du oven i Købet kommer til mig, maa jeg vise dig bort; men jeg gør det med stille Glæde; thi han, jeg viser dig hen til, han er Vejen, Sandheden og Livet og “han har Almagtskræfter”. Tænk dig! Han er Livet og har Almagtskræfter! Og *Vi*, som græder, fordi *hun* er død! Vi maa jo le og juble – Men jeg ved det godt: *hun er jo død*. Hun ligger der foran dig stille, stiv og stum. Og du staar afmægtig dér og stirrer paa det gennemsnede, stive Legeme og mumler under Taarer: “Jamen, *hun er jo død!*” Nej, o nej, tro mig dog, tro mig, kære, kære Wested, tro *mig* og *ham*, der kaldte sig for Sandheden; tro os: “*Hun er ikke død!*” Det er nemlig en *Satans* Løgn, at det Legeme, du ser for dig, er hende, en rigtig *Satans* Løgn; thi det er *ikke* hende.

Og det, Munk her får sagt i sit “ordtrilleri”: at det døde legeme ikke er hende, det viser sig at blive Wested til trøst, “ordtrilleri” eller ej. I Westeds svarbrev hedder det bl.a.:

Et Punkt er der dog som mere end noget af det andet faldt som Balsam paa mit syge Hjerte: Jeg har Gang paa Gang sagt til mig selv, og fundet Lindring deri, at dette kolde blege udtærede Legeme, der endnu ligger derude paa Sygehusets Lighus ikke er *hende*, ikke min Hustru,

min Camilla. Jeg følte det saa forbavsende, da Døden blegnede hendes Ansigt. Dette Ansigt, der var mig saa usigelig kært, det blev mig paa éngang næsten ukendeligt, saa fuldstændig fremmed, at jeg ikke vilde se det mere. – Aa, det gør mig saa godt at træffe denne Virkelighed saa træffende betegnet i dit (4) Brev. Intet beroliger mig mere. Hvor ofte har jeg ikke hørt og selv tænkt, hvor forfærdeligt det er at blive lagt i Graven. – Og nu maa jeg bekende, at jeg slet ikke føler nogen Uhygge derved, at disse sørgelige Rester af det, der éngang hørte til min Camilla, lægges ned paa Onsdag. – Ja, jeg længes efter, at det maa blive overstaet. Nej Nej, kære Kaj. Gud i Himlen være lovet; det er ikke hende, der ligger derude nu. Hun er gaaet ind bag Forhængen til sin Herre og Frelser.

Det er ganske mærkeligt, hvad disse breve fortæller. Havde Munk allerede dengang det “Kargo-sind”, der tvivler i grunden af sindet, men dog spiller rollen som trøsteren, der selv tror? Han havde det tilsyneladende i 1941, da han skrev følgende i en prædiken:

For det er jo hændt mig, at naar jeg saa stod dér, bedsk og fattig ved Liget, da saa jeg, at Jesus var blevet stor hos dem, der havde mistet. Nu var det da deres eneste Trøst og Styrke, at Frelseren var til. At de vidste om ham, at han var den, der opvækker døde. Det var for dem den eneste Tale, der havde Værd, at der var en saadan Undernes Mester til: han kunde lade de Øjne, der nu var bristet, se det evige Lys, han kunde

give de Lemmer, der nu segnede mod Forraadnelsen, Liv og Kræfter til at hæve sig højt over Stjernerne, det stivnede Hjerter i det kolde Bryst skulde sættes i Gang igen af Guds eget varme Hjerteslag, og vi, der stod her og vidste som det eneste visse, at alt var for evigt forbi, kunde af hans Naade gennem Taarerne smile et Paa Gensyn.

Da skød Livets Træ op i Dødens Have, og i Læ af det blev det flakkende Lys i Præstens Sind til en rolig Flamme. (MOS, 8f)

I hvert fald gennem søger han her i 1917 den kristne tradition, gennem spiller rollen som troende kristen med al sin tankekraft, om han dog ikke kunne finde ét eller andet, der kan trøste Wested. Og forunderligt: han finder det. Den tanke, at “det er en Satans Løgn, at det Legeme, du ser for dig, er hende”, netop den falder som balsam på Westeds syge hjerte. Det viser sig, at Wested allerede, da han så døden tage over, oplevede, at Camillas ansigt blev ham ukendeligt, og at han nu slet ikke føler nogen uhygge ved, at de sørgelige rester af hans Camilla bliver lagt i graven. Og nu er han så nået dertil, at han har fundet i det mindste en første trøst over dødsfaldet i troen på, at hun ikke mere er i sit legeme, men er gået ind bag forhængen.

Og det får altså Kaj Munk at vide, og han får det at vide før begravelsen. Og for det første: er han så aldrig så meget en Kargo-sjæl, der kun tror på andres tro, her får han dog en andens tro at holde sig til; her møder han én, der har fundet trøst i noget, *han* har sagt, og så sker der vel det, som skete

så mange gange siden, at hans egen tro blev forvandlet fra et flakkende lys til en rolig flamme, når han så, hvordan trøsteordene trængte ind. Og finder han trøst i den tanke, at dette afdøde legeme ikke er hende, hvordan skulle så den tanke kunne holdes sammen med noget opvækkelsesønske? Er ikke Westeds trøst en uovervindelig stopklods for enhver, der vil mene, at Munk allerede dengang gjorde sig tanker om dødeopvækkelse?

Men selv om vi så tænkte os, at Munk husker ret i *Foraaret saa sagte kommer*, at han altså virkelig for sig selv gjorde sig disse fantasier om at sige “Kvinde, stå op!”, så vil det være umuligt for enhver nogenlunde empatisk sjæl, og da helt umuligt for Kaj Munk, at fremføre disse fantasier for Wested. Kan man virkelig tænke sig, at han ville rive Wested bort fra denne trøst, han er nået frem til, med ord om genopvækkelse? Er det tænkeligt, at han skulle prøve at få Wested til igen at kere sig om denne rest af hans Camilla? Skulle han skabe et håb i ham om nutidig genforening, som så jo øjeblikkelig ville blive til skamme? Det forekommer mig at være en psykologisk umulighed. Det er mig komplet umuligt at få ind i mit hoved, at noget menneske – og da slet ikke Kaj Munk – skulle kunne være så anmassende, så egoistisk, så ufølsom, at han ville komme med sine egne hjemmelavede forestillinger om, at man måtte kunne foretage en dødeopvækkelse, overfor et menneske, der er nået så langt i sine tanker om døden, når han véd, at så langt er han nået.

Munk har netop med al sin “Kargo-tvivl” optrådt som sjælesørger for Wested. Og

Wested har taget imod, fundet balsam for sit syge hjerte, en balsam, der virker tilbage på "pastor Kargo". Ikke på den måde, at han så får mod til at fortælle om sine tanker om en dødeopvækkelse, men på den måde, at selv han vinder en stærkere tro på det, der blev Wested til trøst: At det døde legeme ikke er Camilla Wested, men at hun er gået ind bag forhænget.

Men det vil sige, at det, Wested senere skriver i sin levnedbeskrivelse, er udtryk for en efterrationalisering. Han har læst, hvad Munk i *Foraaret saa sagte kommer* skriver om sine tanker ved Camilla Westeds begravelse, er blevet grebet af det, har følt, at hans hustrus død har givet stødet til, at Munk har skrevet *Ordet* (hvad den ikke har), og har måske fundet en vis mening med den ellers meningsløse død. Og så mener han at kunne huske, at Munk fortalte ham om sin tanke om at forsøge en dødeopvækkelse.

Når man således læser hele brevsvekslingen, opdager man altså, at Munks brev ikke udviser noget tegn på, at Munk på det tidspunkt tænkte i dødeopvækkelse. Jo, han kunne ønske sig Jesus nærværende, men den måde, hvorpå han får ændret Jesu handling i form af en dødeopvækkelse her og nu til en dødeopvækkelse ved dagens ende, viser ikke blot, at han selv er en udmærket "ordtriller", men også, at han på det tidspunkt ikke drømmer om, at noget menneske ved selv nok så megen troskraft vil kunne erstatte de mange ord, der siges, med den handling, der hedder "Tilbagegivelsen til Livet af hende, som du elskede, og jeg holdt [af]".

Så kun to ting til sidst, som vist ikke har været nævnt før:

Det vist almindeligt antaget, at det dødsfald, der gav stødet til *Ordet*, var Marie Sands død i barsels seng i oktober 1925. Jeg véd ikke, hvordan andre professioner har det, læger, sygeplejersker, bedemænd, falckreddere, osv., men jeg véd, at præster blandt det meget andet, de skal lave, også skal holde begravelsestaler over afdøde, både over dem, der dør en naturlig eller skal vi sige: forståelig død, og over dem, der dør en meningsløs og komplet uforståelig død. Andre skal jo også tage sig af de pårørende, men præsten skal ud over at tage sig af dem, formulere en tale. Og det vil sige: han skal sige noget i en situation, hvor der ikke er noget at sige; han skal forsvare en handling fra Guds side, som er umulig at forsvare; han skal lade, som om der er mening i det meningsløse; han skal aftegne trøst, hvor sorgen er trøstesløs.

Man siger, at soldater, der skal ud og slå ihjel, skal igennem en ilddåb: de skal både mærke kuglerne flyve om ørerne på sig, og være villig til selv at slå ihjel. Først når de har prøvet begge dele, er de rigtige soldater.

Man kan sige, at enhver ung præst på ét eller andet tidspunkt møder sin ilddåb: at stilles overfor det helt meningsløse dødsfald, og ikke blot stilles overfor det, så man skal tage sig af de pårørende, men stilles overfor det, så man skal sige noget ved den begravelse, der følger efter. Og vil ord ikke altid indeholde mening? Vil ord ikke altid skulle give sammenhæng? Og her er der ingen sammenhæng, kun det tavse råb ud i intetheden.

Sin ildåd mødte Kaj Munk ved Marie Sands død. Og han har sikkert ladet sin tanke gennemløbe alle traditionens trøsteforslag, han har sikkert prøvet dem af ét for ét. Hvad han har sagt ved begravelsen, véd vi ikke, men han skal ikke høre et ondt ord fra min side, fordi han bagefter har følt den tomhed i sig, det giver, når ordene vender tomme tilbage. Han, der tror lige så lidt som Kargo, han, hvis tro er som et flakkende lys, han har her i hjemmet og i kirken prøvet alle de sædvanlige trøstegrunde af, fremført dem med al den sproglige medfølelse, han kan præstere, uagtet han måske selv føler, de ikke slår til, men har så her netop ikke følt, at Jesus her blev stor hos dem, ordet skulle trøste, ikke mærket, at hans egen tro, styrket af de andres tro, blev en rolig flamme.

Og så rejser hele hans dramatiske talent og hele hans eksistentielle anfægtelse sig til en mægtig protest, og han skriver *Ordet* som et spark til den himlens dør, bag hvilken han ikke ser nogen sammenhæng, men kun kaos, ikke ser nogen mening, men kun meningsløshed, ikke ser livsbekræftende handling, men kun intethedens tomhed.

Og da, men altså først da, er det, han får den ulyksalige idé at anklage Gud ved at anklage os mennesker for manglende tro på det umuliges mulighed. Og havde han fremført sin anklage mod Gud direkte, så skulle jeg ikke have noget at indvende, men når han fremfører den under dække af en anklage mod os mennesker, så kan jeg vel finde eksistentiel forståelse for det i det, han har været igennem, jeg kan vel acceptere det som et tidsbegrænset anklageudbrud, men jeg kan ikke finde teologisk hoved og hale i det. Mest fordi

der ikke *er* teologisk hoved og hale i det.

Det andet, jeg vil sige her til sidst, har at gøre med de prædikener, vi skal holde over Jesu dødeopvækkelser. Hvis vi på nogen måde viger bort fra det, der er ny testaments tanke med dem: de skal vise os, at Jesus er Guds søn, eller at dødeopvækkelsesmuligheden var noget, der var dengang, men ikke er mere – med andre ord: hvis vi fornægter det, pastor Bandbul fastholder: at undere var mulige ved det verdenshistoriske knudepunkt, der hedder “Tidens fylde”, men ikke er mulige i dag – så risikerer vi at føje spot til skade for dem, der har mistet. Det er, som når nutidens sygehuspræster skal kæmpe imod alle de helbredsanstrengelser, moderne mennesker gør sig. De kan i moderat dosis være gode nok, men når man selv tager hele ansvaret for sit helbred på sig, kan det let ende med, at man føler, det er ens egen skyld, hvis man rammes af en uhelbredelig sygdom. Og så skal man udover at trækkes med sygdommen også trækkes med skyldfølelse over ikke at have gjort nok.

Hvis vi ville tage *Ordet* på ordet og prædike opvækkelsesmulighed, blot troen er stor nok, vil de, der har mistet, føle sig urimelig ramt: ikke blot skal de have sorgen og savnet at trækkes med, de skal også fornemme, at havde de tro, kunne de omgøre dødens grumme gerning. Gudskelov føler ingen sig ramt på den måde. For vi tager ikke *Ordet* på ordet.

Min anbefaling er, som man kan forstå, at vi så heller ikke skal lade, som om vi gør det.

Litteratur

Brev fra Munk til lærer Wested, 1917. (Kopi fra Kaj Munk Forskningscentret, KMF)

Brev fra lærer Wested til Munk, 12-8 1917. (KMF-nr 23.02.01)

Mindeudgaven, *Kærlighed og andre Skuespil*, (KAS), Nyt Nordisk Forlag 1962.

Munkiana nr 54, (M 54)

Kaj Munk: *Foraaret saa sagte kommer* (FSK), Westermann 1942.

Kaj Munk: *Med Ordets Sværd*, (MOS), Nyt Nordisk Forlag 1942.

Kaj Munk og teologien, (KMT), Nyt Nordisk Forlag 2014.

Søren Daugaard: *Martinus Wested – En landsbylærer*, (MW), Poul Kristensens Forlag 2003.

Svend Aage Nielsen: *Livet gad jeg ønske jer*, (LGØJ), Poul Kristensens Forlag 1984.

Ricardt Riis: *Et spark til himlens dør*, (SHD), Syddansk Universitetsforlag 2013.

Mindestenen i Opager. Værselinjer "Livets Dyst er værd at vove / Nattens Søvn er sød at sove / Moder Lolland, paa din jord" fra *Sangen til vor Ø*. (Foto: Jørgen Albretsen)

Boganmeldelse

Det lollandske ophav

Ny velskrevet bog om
lolliker – og andre – omkring Munk

Kaj Munk og Lolland – Mennesker Munk Mødte

Af Søren
Daugbjerg.
Aalborg
Universitetsforlag.

Af Jørgen Albretsen.

*Kaj Munk Forskningscentret, Aalborg
Universitet.*

Der er ingen tvivl om, at denne bog vil blive efterspurgt. "På Lolland jeg den hented" er en linje, vi ofte synger. Med bogen *Kaj Munk og Lolland – med den vigtige undertitel Mennesker Munk Mødte* – har Søren Daugbjerg på bedste vis beskrevet den baggrund, som Kaj Munk altid var tro imod – sin arv fra det lollandske, såvel øen med "dem fra Lolland" som lavlandet og lerjordssletten, for nu at hente ord og inspiration fra Munks *Sangen til vor Ø*.

Det er en trænet Kaj Munk kender, der her kommer rundt om mange og meget på Kaj Munks fødeø. Søren Daugbjerg har allerede i sine bøger *Martinus Wested – En landsbylærer* og med sit bidrag "Lollænderen Kaj Munk" til bogen *Understrømmen. En bog om Lolland og Falster* lagt op til, at der var meget mere at fortælle. Ind imellem de to bøger kom det vigtige bogværk *Kaj Munk og Tyskland*, der tilmed kan købes i en engelsk udgave, udgivet i USA!

På en måde handler bogen ikke om Kaj Munk. Den handler om de mennesker, der var rundt om ham på Lolland. Man tænker først på Marie og Peter Munk; men de biologiske forældre skal og er med – for ikke at glemme familien Wael. Fætter Nis Petersen er en anden. Sammenhængen bliver dejlig klar i de to slægtstavler bagest i bogen. Bogens tekst klarer resten og får “alle de andre” med!

Desuden er det en “billedbog”, og det har været savnet længe. “Hvem er det på billedet her?”, har mange spurgt om i henvendelser til bl.a. Kaj Munk Forskningscentret. Hvad angår Kaj Munks tekster har det været nemmere at hjælpe; men ved gamle fotografier – hvoraf mange ikke forestiller den “nære” familie til Kaj Munk – har svaret flere gange været, at måske kan Daugbjerg hjælpe. Søren er en venlig ø-bo, og han vil sikkert fortsat svare på spørgsmål; men det er med denne bog blevet gjort meget nemmere at finde svaret – slå op i bogen *Kaj Munk og Lolland* og mød menneskene på billederne. Men tag ikke fejl – der er rigelig, velskrevet og veldokumenteret tekst at læse dertil.

For mere garvede Kaj Munk forskere er der også stof at hente. Kaj Munks brev til Martinus Wested efter Camilla Westeds pludselige og tragiske død i august 1917 gengives i sin helhed – netop i dette nummer af *Munkiana* bliver brevets indhold og mening endnu en gang udlagt. Der er også nye vinkler på, hvorfra Munk tidligt fik om ikke direkte inspirationer så erindringer, der senere i hans liv som dramatiker gjorde, at han kunne bruge “dem fra Lolland” i sine dramaer.

Daugbjerg lader Munk selv præsentere mange af personerne igennem

Munks “Lommebog for Skoleelever” fra 1917, et af mange eksempler i bogen på Daugbjergs professionelle brug af Kaj Munk Forskningscentrets arkivmateriale.

En fin afslutning på mindeåret for Munk og endnu et eksempel på, at der er meget mere at læse og lære om Munk.

Boganmeldelse

En fri mand

Velredigeret og spændende ny bog om Kaj Munks teologi

Kaj Munk og teologien.

Redigeret af Søren Dosenrode, Hans Raun Iversen og Peter Lodberg.
240 kroner.
Nyt Nordisk Forlag.

Af Steen Skovsgaard.

Biskop, Lolland-Falsters Stift.

10 teologer, forskere og Kaj Munk-kendere har sat sig for at beskrive Kaj Munks teologi. Det er et emne, som mærkeligt nok indtil nu kun sporadisk er blevet behandlet, men det rådes der hermed bod på i en spændende, velredigeret og i høj grad læseværdig bog.

Allerede på de første sider understreges Kaj Munks mildt sagt anstrengte og kritiske holdning til teologien. “Teologi er den nederdrægtigste forvanskning af kristendommen! Alt sandts arge fjende.” På trods af at han ser det som sin opgave at bekæmpe teologerne,

herunder særligt dogmatisk teologi, så er Kaj Munks liv og forfatterskab dybt forankret i religiøse spørgsmål. Ikke som teoretiske tankebygninger, men som subjektiv sandhed, lidenskab og eksistentielt engagement.

Kristendommens kerne er for Kaj Munk at være rodfæstet i et livsforhold til en person, Jesus Kristus, og det er et forhold, der griber et menneske så overvældende, at alle indvendinger tilintetgøres. Her har fornuftens fladbundede pram ikke meget at gøre. Nej, lad os i stedet få engagement og kamp.

“Hvor længes man efter de gamle, rasende missionsfolk,” skriver han et sted - og inden man når at tænke, om han da er missionsk, følger fortsættelsen: “Det var løgn det, de prædikede, ja vel, men sandhedens liv var i det. Hvad nytter det med den sandhed, der er friseret ihjel?”

Kaj Munk kan ikke sættes i nogen velfriseret teologisk bås. Der er så meget bål og brand, så mange paradokser og vildskab, at ethvert forsøg på at rubricere eller frisere ham mislykkes. Han er fascinerende og mangetydig, en fri mand, som ofte og gerne taler verden og de teologiske strømninger midt imod.

En patetisk styltegænger, overanstrengt og alt for privat i sin forkyndelse – er han blevet kaldt. Det er uomtvisteligt, at han kunne optræde inspireret, næsten manisk og kolossalt medrivende og dermed potentielt folkeforførende både som taler og prædikant.

Men verden og teologer har nu godt af at høre denne røst – også i dag. Han tør for eksempel tale om undere og mirakler, så englens smiler, mens hele verden ryster på hovedet. Han tør tale om dommedag lige ud af posen og uden

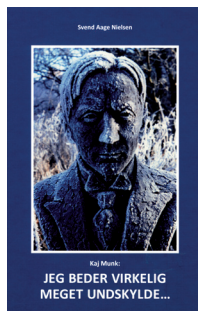
tågede omsvøb eller bortforklaringer. Alt det skal da ikke forstås bogstaveligt, vel? Hertil svarer Kaj Munk: “Hvilken fattig kattepotelære! Helt anderledes, når Jesus taler om dommedag; da mærker vi løvens klo.”

Kaj Munk var også modernist. Han beundrede Brandes for hans engagerede religionskritik, hvor han gjorde kristendommen den ære at møde den med lidenskab. Kaj Munks teologi er et syrebad for troen – og det har teologien godt af. Han kunne da også bebrejde det teologiske fakultet, at det ikke havde moderniseret sig nok, og foreslog oprettelsen af to docenturer: et i fodbold, fordi de unge præster skulle have pligt til at deltage i ungdommens idræt, og et i fritænkeri, fordi kirkens stilling ikke længere er en selvfølgelighed. Studerende burde, ifølge Munk, høre forelæsninger af en mand, der med lidenskabens styrke gik ind for, at kirkens budskab var falsk.

Kaj Munk modsiger ikke bare alle teologiske retninger, men også gerne sig selv. Og på en egen paradoksal måde bliver han derved endnu mere troværdig – og får bud til alle, som vil tage livtag med tilværelsens dybe spørgsmål. Bogen er naturligvis pligtlæsning for alle præster og teologer, fordi vi her bliver mindet om, at teologi handler om liv og død; men også ateister, rationalister, modernister og politikere vil her kunne finde inspiration, modsigelse og næring. Vi efterlades ikke i ro og sikkerhed med klare svar på livets store spørgsmål. I stedet får vi stillet nogle spørgsmål, som vi ikke selv kunne stille.

Bog anmeldelsen blev bragt i Kristeligt Dagblad, fredag 5. september 2014, Kultur, side 17. Gengives med tilladelse.

Bog anmeldelse

Kaj Munk: "Jeg beder virkelig meget undskylde..."

**Af Svend Aage
Nielsen.**

299 kroner.

**Aalborg
Universitetsforlag.**

*Af Peter Øhrstrøm.
Professor, dr. scient et lic. phil.,
Aalborg Universitet.*

Denne bogs titel er et citat fra en artikel, som Munk skrev efter i juli 1941 i Århus at have set opførelsen af skuespillet *Pilatus*, som han havde skrevet i 1917. Med denne formulering beder Munk om undskyldning for, at hans "Pilatus' slipper for billigt" i dramaet. I det hele taget lægger Svend Aage Nielsen i bogen stor vægt på diskussionen af Munks ungdomsværker.

I diskussionen af Munks tidlige arbejder inddrager Svend Aage Nielsen en række kilder, som er blevet betroet ham i forbindelse med hans mangeårige virke som sognepræst på Lolland. Fx indeholder bogen en ganske interessant gennemgang af digtet *Fædrelandet i Fare*, som Munk skrev i sin gymnasietid. Dette digt kan bruges som en væsentlig brik i forsøget på at påvise kontinuitet og udvikling i Kaj Munks syn på "Gud, konge og fædreland".

Fra de tidlige præsteår diskuterer Svend Aage Nielsen Munks langfredagsprædiken fra 1924 samt *Af et overfladisk, gejstligt menneskes papirer*, skuespillet *Kærlighed* og en række

andre skuespil.

Fra det første år under besættelsen diskuteres den omstridte Ollerup-tale. Svend Aage Nielsen argumenterer for, at der er svagheder og uklarheder i talen – og ydermere synspunkter, som man efter forfatterens opfattelse bør tage afstand fra. På den anden side påpeger han også, at talen rummer en modig kritik af Hitler og af besættelsen. Ydermere omtales det nyligt opdagede udkast til talen, som findes i Kaj Munk Forskningscentrets samling, og som understøtter den opfattelse, at Olleruptalen var en stærkt kritisk tale vendt mod Hitlerstyret og besættelsesmagten.

Det afsluttende kapitel har fået overskriften «Frem mod helheden» (citat fra en vielsestale i 1925). Heri forsøges en sammenfatning, en beskrivelse af kontinuiteten – trods alt – i Kaj Munks modsætningsfyldte personlighed.

Svend Aage Niensens bog tegner et fornyet billede af Kaj Munk. Den gør både op med Munks beundrere og med hans kritikere. Bogen er et prisværdigt forsøg på at give en mere nøgtern vurdering af Kaj Munks liv og virke end hidtil. Et gennemgående tema er Munks optagethed af kærligheden i dens mange former. Bogen betoner også Munks syn på martyriet som en mulighed og som et muligt kald til efterfølgelse af Kristus. Mht. Munks afstandtagen fra nazisternes jødefølgelser bør man især fremhæve bogens analyse af *Han sidder ved smeltediglen*, især de originale iagttagelser vedrørende stykkets slutscene (se artiklen herom i dette nummer af *Munkiana*, side 38-41).

Svend Aage Niensens bog fortjener helt bestemt at blive læst og diskuteret. Den leverer et nyt bud på Kaj Munks liv og virke. Især bør man fremhæve

analyserne af den betydning, som Munks barndom og ungdom fik for hans senere virke. I bogen trækkes der klare linjer fra Munks barndom og ungdom til hans senere forfatterskab og øvrige virke. Ligeledes omtales Kaj Munks store kærlighed til Norden og den nordiske livsholdning. Dette tema er næppe tidligere blevet så grundigt behandlet.

Svend Aage Nielsen behandler flere af de store debat-temaer om Munk. Det bliver gjort på en rosværdig og transparent måde, således at læseren undervejs får god mulighed for at forholde sig til, om argumenterne fra kilderne faktisk kan bære de synspunkter, som forsvarer i bogen.

Slutscenen i

Han sidder ved Smeltediglen

*Af Peter Øhrstrøm,
professor, dr. scient et lic. phil. og
Ulrik Sandborg-Petersen,
lektor, ph.d. Cand. mag. B.Sc.
Begge Aalborg Universitet.*

Der er enighed om, at Munks skuespil, *Han sidder ved Smeltediglen*, fra 1938 rummer en klar afstandtagen fra nazisternes jødeforfølgelser. Men i hvilken grad lægger denne scene også afstand til Hitler og hans projekt med det tyske folk? Det diskuteres især i relation til skuespillets sidste scene. Baggrunden er, at professor Mensch i sin forskning har sammenstykket et portræt af Jesus, som viser, at han var jøde, hvilket alle andre i det nazistiske system (med kulturminister Dorn i spidsen) dog benægter, hvorfor de ikke mener, at billedet kan forestille Jesus.

Professor Mensch skal alligevel hædres. Han skal have tildelt Tysklands-prisen af Føreren. Han møder op på den store dag medbringende billedet, som han påtænker at forære Føreren. Også hans assistent og kæreste, Frk. Schmidt, (som i virkeligheden er jøde og hedder Sara Levi) er med ved begivenheden. Inden overrækkelsen af prisen beder Mensch om at få lov at stille Føreren et spørgsmål om fædrelandskærlighedens natur. Næres den af andre folks død, eller har den intet at vinde ved andre folks undergang? Førerens syn på sagen fremgår af følgende replikker:

FØREREN: Min Hr. Professor, tro Søn af mit tyske Folk! Det er Dem bekendt, at for mig har Livet kun eet Maal: Tyskland.

MENSCH: Og hvis det nu skete, Sandheden en Dag traadte Dem i Vejen?

FØREREN: For mig er Fædrelandet Sandheden. Hvis på min Vej til selve Sandheden en eller anden Sandhed vil forsinke mig, slaar jeg den ned.

MENSCH: Dette Svar var klart og stærkt. Jeg takker Dem, min Fører. Saa skal jeg ogsaa svare, om end knap saa klart, saa måske lige saa stærkt. Her i min Haand holder jeg en Gave, som jeg engang har frydet mig ud over al Forstand til at række mit Folk. Henved 2 Aartusinder er skredet, siden sidst et Menneske saa hans Ansigtstræk, som de Folkeslag, der hersker over Jorden, nævner som deres Gud. Ingen vidste, at endnu mens han var i Live, har en Ukendt malet ham på et skrøbeligt Ler. Med ydmyg Stolthed fandt

jeg det i sin Orden, at dette Billede af ham, som de troende kalder for Sandheden og Livet, blev, symbolsk nu som Kronen på vor Førers Genrejsningsværk, fremdraget af en tysk Videnskabsmand — Videnskaben, der kræver alt, ubønhørligt alt, for Sandheden, og tysk — ja, for intet Folk er i Pagt med Livet som det sunde stærke strenge tyske Folk... (KMF 555-8)

I lys af Førerens svar kan Mensch ikke forære billedet til Føreren, som jo netop har fravalgt Sandheden, som den er udtrykt i billedet, til fordel for sit eget racepolitiske projekt med Tyskland:

... Men Ængstelighed er falden over mig. Er vi uværdige? Er Billedet her os for farligt? Ja, det er for farligt. Stadig gælder, det er bedre, en dør for Folket, end hele Folket dør. Som de racerene Mænd dengang skreg mod dette Menneske, må nu også vi — råb med, mine Herrer: På Korset med ham! (KMF 558)

Med disse ord som baggrund knuser han billedet mod gulvet. Munks regibemærkning lyder: "Knuser Potteskaarene mod Gulvet." Hvordan skal den handling opfattes? I sin tolkning foreslår Mogens Pahuus, at det, som Mensch har kaldt "vor Førers Genrejsningsværk" dermed bliver bekræftet. (2012, s.43) Dette forslag indebærer altså, at Mensch med sin handling gør knæfald for Hitler og tilslutter sig hans projekt. Men som det fremgår af Per Stig Møllers gennemgang af reaktionerne på stykket i 1938 (2000, s. 208-14) var det bestemt ikke den fremherskende

forståelse af scenen, da skuespillet først blev lanceret. Vi mener heller ikke, at denne tolkning er rimelig. Tværtimod finder vi, at Føreren og dermed hans Tysklands-projekt undsiges af professor Mensch i slutscenen. I den forbindelse vil vi fremhæve Svend Aage Niensens analyse i hans nyligt udkomne bog, *Kaj Munk: "Jeg beder virkelig meget undskyldte..."* (2014), hvori der ikke mindst lægges vægt på den umiddelbart følgende replik fra Mensch: "Voldsomt lever nu i mit hjerte det, jeg knuste mod gulvets sten..." (KMF 560). Dermed kommer ordet "knuse" altså i brug igen. Det er værd at bemærke, at denne replik ikke findes i den allerførste variant af slutscenen (dateret Berlin, 23. januar 1938). Munk har altså tydeligvis følt et behov for at tilføje replikken inden udgivelsen af teksten som bog i april 1938. Svend Aage Nielsen skriver:

Sådan, som Kaj Munk formulerer det, virker det tydeligt som en symbolsk henvisning til ofringen af Kristus på korset, ja, som en gentagelse, der klinger helt tilbage til ordvalget om den lidende Herrens tjener i Esajas kapitel 53. "Han blev knust..." (2014, s. 273)

I GT-oversættelsen fra 1871 lyder vers 5 i Esajas kap. 53: "Men han er saaret for vore Overtrædelser og knust for vore Misgerninger; Straffen er lagt paa ham, at vi skulle have Fred, og vi have faaet Lægedom ved hans Saar." I den anden GT-oversættelse, som Munk har kendt til (fra 1931) hedder samme vers: "Men han blev saaret for vore Overtrædelser, knust for vor Brødes Skyld; os til Fred kom Straf over ham, vi fik Lægedom ved hans Saar." Altså samme ordvalg, at

Jesus blev “knust”.

Det er let at finde eksempler på, at ordet “knuse” hos Munk har denne religiøse klang. I en udateret juleprædiken af Munk, formentlig fra 1921, hedder det: “Han skal såres for vore Overtrædelser og knuses for vore Misgerninger. Straffen lægges på ham, at vi kan få Fred, og vi finder Lægedom ved hans Sår.” (KMF P241221-01) Dette er åbenlyst en parafrase af Esajas 53,5. I skuespillet *Egelykke* lader Munk Grundtvig sige: “Frivillig tog han Korset på sig, skønt han vidste, han ikke magtede det. Han segnede under det. Han knustes af det.” (KMF 615). Man kan bemærke, at Munk faktisk også bruger ordet “knuse” i en prædiken til Fjerde Søndag efter Trinitatis, hvor han henviser til Moses, der netop havde modtaget pagtens tavler på Sinai bjerg: “Da han forløst og lykkelig og udmattet kom skridende ned ad Bjerget, slog Lyd af vellystig Strengelig ham i Møde. Da knuste han Tavlerne med den Eviges Skrift.” (KMF P060741-01) Dette er i realiteten en henvisning til 2. Mosebog kap. 32 vers 19. – Også her blev tavlerne knust, fordi folket var kommet på afveje.

Når man kigger efter bliver det bibelske univers bag slutscenen i *Han sidder ved Smeltediglen* endnu tydeligere. Der er i udsagnet fra professor Mensch også en klar reference til Johannes Evangeliet kap. 14 vers 6, hvor Jesus kalder sig selv “vejen, sandheden og livet”. Ligeledes er teksten “det er bedre, en dør for Folket, end hele Folket dør” (KMF 558) i virkeligheden en henvisning til Johannes Evangeliet kap. 11. Her holder det jødiske råd rådslagning om Jesus, der netop har opvakt Lazarus fra de døde, hvorved mange kommer til tro på ham (Johannes

11,45-48). Jesus er dermed blevet for farlig for det jødiske råd, ligesom Mensch med slet skjult ironi siger, “Er Billedet her os for farligt? Ja, det er for farligt. Stadig gælder det, det er bedre, en dør for Folket, end hele Folket dør.” (KMF 558) Dette er en direkte henvisning til ypperstepræsten Kajfas’ konklusion på Jesu farlighed i Johannes 11, 50: “I vide intet; ej heller betænke I, at det er os gavnligt, at eet Menneske dør for Folket, og at ikke det hele Folk skal gaa til Grunde.” (NT 1907) Endelig er råbet “På Korset med ham!” (KMF 558) en henvisning til evangeliernes beskrivelser af begivenhederne Langfredag, hvor de jødiske ledere råbte “korsfæst ham” (Matthæus 27,23; Markus 15,14; Lukas 23,21; Johannes 19,15). At Mensch kalder de jødiske ledere for “de racerene Mænd” er endnu en understregning af hans ironi og dermed afstandtagen fra Hitlers racerenhedsprojekt.

Med denne tolkning bliver det knuste billede altså symbol på Jesus som soningsoffer for hele folkets (inklusive Førerens) misgerninger. Føreren har jo selv sagt, at Sandheden (som jo ifølge Johannes Evangeliet kap. 14 vers 6 i virkeligheden er Jesus) skal slås ned, hvis den står i vejen for Førerens Tysklands-projekt. Dermed står føreren altså tydeligvis i spidsen for “misgerningerne”, og hans genrejningsprojekt er dermed forfejlet, afsporet.

Også skuespillets allersidste replik indeholder en undsigelse af racepolitikken, ligesom den rummer klare bibelske referencer:

MENSCH: Du skal føde mig en
Søn i min Alderdom, Sara, han skal

blive en god Tysker og et sandt
Menneske. (KMF 565)

Det ligger lige for at se dette som en indirekte henvisning til Bibelens beretning om Sara og Abraham, som i deres alderdom får en søn, Isak. I 1. Mosebog kap. 21 vers 7 siger Sara efter Isaks fødsel: "Hvem skulde have sagt Abraham, at Sara ammer Børn! Sandelig, jeg har født ham en Søn i hans Alderdom!" (GT 1931, se også 1. Mosebog kap. 18 vers 1 til 15). Dermed bliver Mensch's ord til Sara Levi en genklang af Saras ord til Abraham.

Mensch siger endvidere til Sara, at den søn, hun skal føde ham, skal blive "en god Tysker og et sandt Menneske". Disse to adjektiver – "god" og "sand" rummer for os at se en klar undsigelse af Hitlers racepolitik. Sara Levi er jo jøde, og dermed vil den søn, hun skal føde, også blive jøde. At denne søn skal blive en "god Tysker" står dermed i skærende kontrast til Nazisternes nedværdigelse af det jødiske folk som eksponent for ondskaben. At han skal blive et "sandt Menneske" rummer ligeledes en klar undsigelse af Førerens definition af sandheden, idet Førerens sandhed er ét med det tyske folk, mens denne søns sandhed må være af en anden beskaffenhed. En mulig tolkning kan være, at Mensch mener, at sønnen skal være i sand overensstemmelse med ham, som professoren har benævnt som "Sandheden og Livet".

Svend Aage Nielsens kommentar til slutreplikken lyder:

Dette er en overordentlig stærk slutning, for dermed er det sagt: Et barn, født af en jødisk mor, bliver en ny jøde! Dermed har han

i skuespillet trodset Føreren lige op i hans magtfulde nærværelse. Han har udtalt dette som sit sidste ord, som han vil stå inde for med sit liv: En jøde skal føde en jøde, som skal blive "en god tysker" og "et sandt menneske" Læg mærke til, at Kaj Munk hermed forkynder lighedstegn mellem at være jøde = en god tysker = et sandt menneske! Opgøret med "ariervrøvlet", som Kaj Munk selv kaldte det, som nazisterne fremturede med, kan ikke udtrykkes stærkere. Det står tillige som en stærk protest mod NaziTysklands vedtagelse af forbud mod tyskeres ægteskab med jøder i 1935. (2014, s. 272-3)

Det er oplagt, at Svend Aage Nielsen har ret i, at slutreplikken således forstået er en meget markant undsigelse af Nazi-Tysklands (og dermed Førerens) racepolitik. Samtidig indeholder replikken et håb om et fremtidigt anderledes Tyskland, der vil vedkende sig respekten for alle menneskers værd.

Litteratur

Kaj Munk: "Han sidder ved Smeltediglen" (April 1938), i: *Kaj Munks værker med indledninger og kommentarer*, KMF's Studieudgave, Kaj Munk Forskningscentret (KMF), Aalborg Universitet, januar 2015.

Kaj Munk: *Han sidder ved Smeltediglen (de 3 sidste sider)*. Dateret Berlin, 23/1 1938. Fra KMF-nr. 26.07.01.

Per Stig Møller: *Munk*, Gyldendal 2000.

Svend Aage Nielsen: *Kaj Munk: "Jeg beder virkelig meget undskyld..."*, Aalborg Universitetsforlag 2014.

Mogens Pahuus: "Menneskesynet og de centrale livsidealer i Kaj Munks dramatik", *Munkiana* 50 (2012), s. 27-44.

Kaj Munk og Debatten om Fosterdrab

– “Naar en Kvinde først er Mor,
er hun ikke længere en falden
Kvinde, ligegyldigt hvordan hun saa
er blevet det.”

Af Søren Dosenrode¹

Når man bladrer igennem den omfangsrige litteratur om Kaj Munk fra Nøjgaard (1946) via Møller (2000) til Dosenrode, Iversen & Lodberg (2014), er det påfaldende, at et af de emner, som optog Kaj Munk meget i 1930'erne nemlig fosterdrab eller abort, ikke nævnes eller kun nævnes overfladisk², for Kaj Munk selv skrev meget om det: bl.a. dramaerne *Glimmer og Guld* (1934), *Ordet II* (1935) og *Selvtægt* (1937), en række avisartikler og han refererede til det i sine erindringer (1942). Dette bidrag har til formål, at rette en smule op på denne mangel.

For at kunne sætte Kaj Munk ind i en kontekst analyseres debatten om abort udførligt på baggrund af Svangerskabskommissionens betænkning fra 1936, og i særdeleshed på baggrund af den efterfølgende folketingsdebat. Derefter analyseres Kaj Munks holdning til abort. Konklusionen

¹ Professor, dr. phil., Kaj Munk
Forskningscentret, Aalborg Universitet.
En tak til Jørgen Albretsen, Kaj Munk
Forskningscentret, for hans store hjælp med
materiale til og opsætning af artiklen.

² Den markante undtagelse er Kaj Munks søn, Arne Munks bog *Kaj Munk og Fosterdrabet* fra 1996. En gennemlæsning viser dog, at bogen i højere grad er udtryk for Arne Munks egen modstand imod abort, end den er en analyse af faderens, Kaj Munks abortholdning.

er, at Munks utvetydige afvisning af fosterdrabet skal ses som en klar hyldelse til livet, til kvinden og til Guds skaberværk.

Baggrunden for debatten om fosterdrab³

Abortus provocatus, abort, eller fosterdrab har i Danmark været anset som en stafbar handling frem til slutningen af 1973, hvor 'den fri abort' blev tilladt. Frem til straffeloven af 1866 gjaldt Christian V's Danske Lov fra 1683. I den hed det, at (6-6-7): “Letfærdige Qvindfolk, som deris Foster ombringe, skulle miste deris Hals, og deris Hovet sættis paa een Stage”. Som Sander påpeger (1983/14) blev straffen foretaget med økse, og var derfor mere vanærende end hvis det havde været med sværd, og dertil skulle hovedet sættes på en stage til skræk og advarsel. Den sidste henrettelse hjemlet i Christian V's Danske Lov blev foretaget i 1861. Med den Almindelige Borgerlige Straffelov af 1866 blev strafferammen begrænset til højest otte års strafarbejde. Straffeloven af 1930 opretholdt princippet om straf for abort, men strafferammen blev indskrænket til to års fængsel, og praksis gjorde, at antallet af domsfældelser i nævningesager var lille (Betænkningen / 11)⁴. Dette foranledigede Retslægerådet

³ En kort gennemgang af abortspørgsmålet i Danmark findes i Den Store Danske (Abort), en generel historisk gennemgang findes hos Jütte 1993.

⁴ “Borgerlig Straffelov af 15. April 1930 § 242 er saalydende: “Stk. 1. En Kvinde, som dræber sit Foster, straffes for Fosterdrab med Hæfte eller med Fængsel indtil 2 Aar. Under særlig formildende Omstændigheder kan Straffen bortfalde. Paatale kan ikke finde sted, naar der er forløbet 2 Aar, efter at Forbrydelsen er begaaet. [...]” (Betænkningen / 11).

til i 1932 at henstille til Justitsministeriet, at der blev nedsat en kommission til at undersøge, hvorvidt afbrydelse af svangerskab burde være tilladt, og hvis ja, i hvilket omfang (FF sp. 872). Ved fremlæggelsen af lovforslaget om 'Lov om Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab m.v.' i 1936 skitserede justitsminister K.K. Steincke problematikken som følger (FF sp. 872-3):

Retslægeraadet henviste til Støtte for denne Henvendelse til den Usikkerhed, der herskede hos Lægerne saavel som hos Befolkningen, dels paa Grund af den Uenighed, der var mellem Lægerne om, i hvilket Omfang Svangerskabsafbrydelse nu er lovlig, naar den foretages paa Grund af Fare for Kvindens Liv og Helbred, dels gennem Nævningerettens Afgørelser, der synes at være Udtryk for vidt forskellige Opfattelser.

De "vidt forskellige Opfattelser" dækkede over, at der skønnedes at blive foretaget ca. 1500 kriminelle aborter om året, medens at der i årene 1928 til 1932 kun var blevet indledt undersøgelse imod 82 kvinder, at der var blevet rejst tiltale mod 19, og af dem var der blevet dømt fire. De fire blev dømt fordi deres sag kom for en ordinær domstol, de resterende var alle kommet for nævningedomstole og var der blevet frifundet (FF sp. 873)⁵. Hovedårsagen til dette forhold så Steincke ved fremlæggelsen af lovforslaget i nævningenes medlidenhed med de anklagede kvinder (FF sp. 873). I hvert fald havde Steinckes forgænger

⁵ Betænkningens bilag 2, divergerer en smule, idet den angiver at en blev dømt ved et nævningeting, og fire uden nævningeting. Ellers er der overensstemmelse med ministerens udtalelse og tendensen er entydig.

Carl Theodor Zahle (Radikale Venstre) imødekommet Retslægeraadets henstilling og i 1932 nedsat en 'Kommission angaaende Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse m.v.' Det var denne kommissions betænkning fra 1936, der dannede baggrund for 'Forslag til Lov om Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab m.v.', der blev fremsat i November 1936 og vedtaget 18. maj 1937.

Forud for nedsættelsen af kommissionen, havde der siden 1920'erne foregået en til tider intens debat i samfundet om prævention og abort. Thit Jensen var en central person i den forbindelse, og hun rejste siden 1923 rundt i landet, med et foredrag om "Frivilligt Moderskab", hvor hun propagerede svangerskabsforebyggelse og en lempelse af abortlovgivningen, men ikke fri abort. Hendes argument lød (Jensen, Thit): "Først naar hvert Menneske er frivillig baaret, kan vi begynde at tale om et fribaarent Menneske."

Med sin tilgang til familieplanlægning lagde hun sig ud med både Dansk Kvindesamfund, der mente at hun gik for vidt og Arbejderkvindernes Oplysningsforbund, der mente, at hun ikke gik vidt nok (Christensen 1998/240, Sander 1983/29).

Thit Jensen blev i sin agiteren støttet af Poul Henningsen, der gik et skridt videre og ønskede fri abort, d.v.s. abort uden begrænsninger (Børn). Den holdning blev stort set kun støttet af Danmarks Kommunistiske Parti (Børn). Den overvejende del af befolkningen var imod 'fri abort' og var delt på spørgsmålet om en lempelse

af den gældende lovgivning – som det afspejlede sig i ovenfor nævnte problemstilling om de få dømsfældelser. Et eksempel på modstanden imod fri abort eller fosterdrab, som den gængse betegnelse var, er Henning Kehler⁶ (1937/5):

Fosterdrabs- og Børnebegrænsningsproblemet er intimt og organisk forbundet med det moderne Samfund – Demokratiet, som har gjort Oprør mod Gud og Naturen, og som derfor følgerigtigt, og fordi Nemesis hersker i Historien, slaar over i Diktaturet, den totalitære Stat, Massemenneskesamfundet.

Der var altså en traditionel holdning, repræsenteret ved Kehler, der afviste abort bl.a. for at beskytte familien og nationen; en radikal holdning, der ønskede fri abort, repræsenteret ved Poul Henningsen, der bekæmpede den borgerlige familie; og dertil var der forskellige mellem-positioner, hvor Thit Jensen var en af dem, der propagerede familieplanlægning, men ikke abort, og som i høj grad havde en individfikeret tilgang... Debatten var hed i 1930'erne!

Rigsdagens debatter om "Forslag til Lov om Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab m.v."

Forskeren Jacob Christensen anfører med rette, at (1998 / 240): "Diskussionen om gravides ret til abort rejste mange problemer: Ikke kun racehygiejniske men også moralske, juridiske, befolk-

6 Henning Kehler, 1891-1979, litteraturkritiker; mag.art. Attaché i Rusland under revolutionen, derefter litteraturkritiker ved flere dagblade i hovedstaden. Han var en indflydelsesrig skribent, højreorienteret og af kristelig anskuelse jf. Dansk Biografisk Leksikon.

ningspolitiske⁷ og selvfølgelig partipolitiske." Disse aspekter blev afspejlet i rigsdagsdebatterne i 1936.

Svangerskabskommissionen blev, som anført, nedsat i 1932 under den radikale justitsminister C.Th. Zahle og barslede med sin betænkning i 1936 under den socialdemokratiske justitsminister K.K. Steincke.

Kommissionen, bestod af 8 læger, 4 jurister, 5 politikere, en jordmoder og en sognepræst. Inger Gautier Schmit, MF og medlem af kommissionen bemærkede om sammensætningen af kommissionen, at (FF sp. 1196):

[...] ser man paa de Repræsentanter, der sad i Kommissionen, vil man se, at Lægerne i en Overvejende Grad var repræsenteret ved københavnske Læger, og Læger, som i overvejende Grad har med Svangerskabssager at gøre. Man ser tillige, at der i Kommissionen var en stærk Repræsentation for københavnske Jurister, som i overvejende Grad har med Nævningesager at gøre. Man ser, at Kommissionen i overvejende Grad repræsenterede Kvinder og Kvindeorganisationer, der som deres Programpunkt netop har seksuel Oplysning og Fritagelse for Straf for Fosterfordrivelse.

Kommissionen havde fået tre spørgsmål, der strukturerede dens betænkning

7 En kraftig nedgang i antallet af nyfødte, fik i 1935 til følge, at der blev nedsat en Befolkningsskommission, der skulle analysere problemet og still forslag til hvorledes fødselstallet kunne forbedres. For 1890 fødte kvinderne gennemsnitligt 4,4 børn, igennem 1920'erne og 30'erne var tallet faldet til 2,2 (jf. Børn). Nedgangen i antallet af nyfødte blev altså set som noget negativt, hvad der oplagt blev afspejlet i debatten om adgang til svangerskabsafbrydelse.

(jf. Indholdsfortegnelsen):

- 1: "Bør afbrydelse af Svangerskab være tilladt og da i hvilket Omfang"
- 2: "Bør Staaten støtte eller foranstalte et lægeligt Oplysningsarbejde med det Formål at hindre, at Svangerskab indtræder mod vedkommende Kvindes Vilje"
- 3: "Er der Grund til at ændre Straffelovens §235 om Forbud mod Bekendtgørelse m.v. om Salg af Genstande, der er tjenelige til at forebygge Følger af Samleje"

Kommissionen afgav en betænkning med et flertal på 18, og en mindretalsindstilling på 1 (Gautier Schmit). Flertallets indstilling byggede på den holdning, at "Fosterlivets Beskyttelse ikke blot er et Princip, der maa fastholdes for dets egen Skyld, men at der bag dette ligger betydelige sociale Værdier" (Betænkningen / 30). Og kommissionen fremhæver de helbredsmæssige risici kvinden udsættes for ved en abort (Betænkningen / 30). Kommissionen vender sig derefter til motiverne for foretagelsen af abort. Efter at have anført, at motivet i gamle dage ofte var begrundet i skam, var det i dag, i høj grad, økonomisk betinget (Betænkningen / 34-36). Kommissionen ser derefter på det middel staten har anvendt, for at modvirke abort, nemlig straf (rækkende fra dødsstaf til fængsel) og konkluderer, at det ikke har virket og savner fornøden opbakning i befolkningen (Betænkningen / 36-39). Derefter diskuteres muligheden af straffefrihed, og den afvises (Betænkningen fx / 43). Flertallet når frem til følgende udgangspunkt (Betænkningen / 44):

Det gælder derfor om ved Reformeringen af hele dette Lovgivningsemne at udsønde de Tilfælde, hvor Handlingen efter Samfundets nu raadende Retsopfattelse trods dens Farlighed og de Ulemper, den volder, findes at burde være tilladelig, fra de Tilfælde, hvor denne Betragtningmaade ikke bør komme den til Gode, og det der i høj Grad er vejledende at tage sit Udgangspunkt i er de Fosterfordrivningstilfælde, der gennem Slægtled har været anerkendt som fuldt legitimeret, og undersøge, hvorvidt der kan bygges videre paa det Grundlag, der saaledes er tilvejebragt.

Det drejer sig her om de på saakaldte *medicinsk* Indikation foretagne Indgreb, hvis Formaal er ved Fjernelsen af Fostret at redde Kvindens Liv eller afværge en alvorlig Fare for hendes Helbred.

Efter denne, første, indikator er diskuteret og defineret, fortsætter kommissionen, inspireret af den svenske justitsminister Schlyter's theser fra 1934. Schlyter foreslog, ud over de medicinske indikatorer, tre grupper af indikatorer (Betænkningen / 46): etiske, eugeniske og sociale (humanitære).

De to første indikatorer var relativt lette at definere. De etiske indikatorer drejede sig om følgerne af "Kønsfrihedsforbrydelser" d.v.s. svangerskab som følge af bl.a. voldtægt og blodskam (Betænkningen / 46-47).

Set med nutidens øjne, men ikke datidens, er de eugeniske indikatorer overraskende og kontroversielle – man tænker på Nazi-Tyskland. Christensen har redegjort for Steinckes opfattelser i.f.t. racehygiejne, som han – og et flertal af Rigsdagen så positivt på (1998 fx s. 239). Kommissionen skrev

(Betænkningen / 46):

Eugenisk Indikation foreligger, naar der er nærliggende Fare for, at Barnet paa Grund af arvelige Anlæg vil blive lidende af Sindssygdom, Aandssvaghed, andre svære mentale Forstyrrelser, Epilepsi eller alvorlige og uhelbredelige legemlige Sygdomme. Det er her den store Rolle, som Arveligheden spiller for Fremkomsten af de talrige Elementer af psykisk eller fysisk underlødige Elementer, der fører til Anerkendelsen af en Svangerskabsafbrydelse, hvor Kvindens Frugtsommelighed frembryder en nærliggende Fare for Indførelse i Samfundet af et nyt saadant Individ, [...].

Betænkningen gennemgår derefter, meget detaljeret de forskellige sindslidelser og arvelige sygdomme, der kunne komme på tale under overskriften 'eugeniske indikatorer' (47-51). Kommissionen lægger sig op ad den gældende steriliseringslov af 1935, og forventer at de berørte kvinder, af pligtfølelse og af sig selv, vil søge svangerskabsafbrud. Det understreges, at der her er tale om et samfundshensyn, og ikke et tiltag til at beskytte kvinden ... (Betænkningen / 51).

Da kommissionen kommer til den sidste gruppe af indikatorer, de humanitært-sociale, erindrer den om, at ca. halvdelen af aborter, både blandt gifte og ugifte kvinder skyldes økonomiske motiver (s. 52) : "idet Forholdene ved en Fødsel for Kvinden stiller sig saa katastrofale, at hun i Aborten ser den eneste tænkelige Udvej." De sociale indikatorer behandles derefter på de følgende 20 (!) sider i betænkningen, og flertallet er sig bevidst, at det er umuligt at opstille klare kriterier (fx s. 53). Af

den grund lægges der stor vægt på at opstille en organisering, der råder over den fornødne sagkundskab til at kunne foretage de nødvendige skøn (s. 60ff). Der peges på en praktiserende læge og embedslægen, hvor sidstnævnte skal kunne trække på en række medhjælpere, der skal fremskaffe de fornødne oplysninger, som baggrund for beslutningen.

Som antydnet, var Gautier Schmit uenig med flertallet og fremsatte et mindretalsforslag (Betænkningen/83-85). Argumenterne var af moralsk-traditionel karakter, bl.a. fremførtes det, at (Betænkningen / 83):

[at følgerne for] Samfundet som Helhed vil blive af moralsk og sundhedsmæssigt svækkende Karakter uden at yde nogen virkelig Garanti for Bekæmpelsen af Kvaksalveri og kriminelle Aborter.

Dertil kom at (Betænkningen / 83):

Naar sunde og normale Mennesker gennem Lovforslaget fritages for Ansvar og Følgerne af seksuelle Handlinger, vil Forholdet mellem Mand og Kvinde ikke længere faa den forpligtigende Karakter som hidtil, og navnlig vil Kvinden med den lettere Adgang til seksuelle Forbindelser være overordentligt udsat for at blive svækket, både moralsk og i sin sociale Stilling.

Gautier Schmit argumenterer videre (Betænkningen / 84), at:

En Bekæmpelse af disse Onder [Kvaksalveri og kriminel abort] maa komme fra en stigende Forstaaelse i Befolkningen af Moderskabets Betydning og en stigende Fordømmelse af dem, der uberettiget krænker

Moderskabets Love.

En naturlig Hjælp ud af Vanskelighederne for den normale svangre Kvinde og hendes Barn vil være 1) et fortsat energisk Arbejde gennem Mødrehjælpsinstitutionen, [...], 2) Udbygning af Børneforsorg, [...], 3) en Videreførelse af Steriliseringsloven paa Frivillighedens Grund (Betænkningen / 84).

Med hensyn til det andet spørgsmål, "Bør Staten støtte eller foranstalte et lægeligt Oplysningsarbejde med det Formaal at hindre, at Svangerskab indtræder mod vedkommende Kvindes Vilje?", er kommissionen igen delt. Flertallet, alle minus Gautier Schmit, mente, at oplysning er vigtig, og at lægerne bør have mulighed for at henvise til særlige klinikker, hvor seksualoplysning gives, men: "En særlig Aktivitet for at opmuntre til Benyttelsen af præventive Midler, finder Udvalget ikke, at der bør udfoldes fra det Offentliges Side" (Betænkningen / 103). Gautier Schmit er uenig i ovenstående ud fra en betragtning om at staten ikke har en forpligtigelse til at oplære mennesker i at undgå at føde børn (Betænkningen / 104f).

Det tredje spørgsmål, "Er der Grund til at ændre Straffelovens §235 om Forbud mod Bekendtgørelse m.v. om Salg af Genstande, der er tjenelige til at forebygge Følger af Samleje", blev besvaret positivt af kommissionens flertal, der ønskede en lempelse af den eksisterende lovgivning, således at (Betænkningen / 109): "Handlen bør være fri, men ikke foregaa paa forargelig Maade." Gautier Schmit fremsendte en mindretalsudtalelse, i

hvilken hun udtalte sig imod en lempelse (Betænkningen / 110).

Sammenfattende ville kommissionens flertal ikke gøre abort straffefri, og dermed indføre 'fri abort', for kommissionen anså abort som grundlæggende naturstridig. Samtidigt mente den, at der var et behov for at udvide adgangen til abort, og opstillede de fire ovenfor anførte indikatorer (medicinske, etiske, eugeniske og sociale⁸). Der var altså en spænding mellem ønsket om at sikre samfundets behov, reproduktion, og samtidigt i begrænset omfang, hjælpe de kvinder, der bliver uønsket gravide og som skønnes ikke at kunne klare graviditeten uden store omkostninger (Betænkningen / 77-82)⁹.

Betænkningen, og lovforslaget, blev efter endt behandling fremsendt til justitsministeriet i juni 1936, men justitsminister K.K. Steincke fremlagde først lovforslaget i november, og det i en revideret form. Steincke havde problemer med 'den sociale indikator' (jf Christensen 1998):

Det var den sociale indikator, der voldte Steincke og regeringen kvaler. Nok forestillede kommissionen sig, at der skulle være to læger om at godkende indgrebet, nemlig både embedslægen og den læge, der skulle foretage aborten, men den havde selv påpeget, at det ville være svært at formulere en praksis for at afgøre, hvornår der var tale om svære sociale konsekvenser af et svangerskab.

⁸ Der var en klar tendens til at bruge begrebet 'socialt' som synonymt med 'økonomisk'.

⁹ Det skal, af hensyn til den nutidige læser, anføres, at abortproblematikken gjaldt både ugifte og gifte kvinder.

Steincke mente, at det ikke alene ville være svært, men umuligt at operere med en social indikation. Hvis lovgivningen skulle virke i praksis, måtte man enten give adgang til fri abort eller stryge den sociale indikation.

Steincke valgte at stryge den sociale indikation, og udvide den medicinske, og det var det lovforslag, han fremlagde i Folketinget i november 1936.

Den første ordfører under førstebehandlingen var den socialdemokratiske Nina Andersen. Hun tilsluttede sig sin partifælle, justitsminister Steinckes forelæggelsesredegørelse, men understregede, at den manglende økonomiske formåen aldrig burde være et argument (FF sp. 1189):

Der maa i dette Land skabes en saadan Svangerskabs- og Fødselshjælp, at en vordende Moder aldrig behøver økonomisk at frygte for en forestaaende Fødsel, og saaledes at hun ved, hvor hun skal henvende sig for at faa den Hjælp, som er nødvendig. Vi må have udbygget Børneforsorgen saadan, at F. Eks. Arbejdsløsheden rammer Barnet mindst muligt.

Ifølge Andersen var der også behov for et tiltag imod afskedigelse af vordende mødre og en tilsikring af muligheden for at vende tilbage til arbejdet igen efter fødslen (FF sp. 1190).

Andersen forsvarede de udvidede medicinske indikatorer stærkt, og nævnte eksempler på ikke-medicinske trusler imod en kvindes liv og helbred, der var absolut legitime (FT sp. 1191). Hun indtog altså en midterposition, der søgte at imødekomme både samfundets og kvindens behov.

Inger Gautier Schmit, ordfører for partiet Venstre, og som anført medlem af Svangerskabskommissionen, begyndte med at anføre – som ovenfor citeret – at hun betvivlede, at kommissionens sammensætning afspejlede befolkningens ‘mentalitet’, den var for københavnsk og alt for tæt på de grupper, der ønskede lettere adgang til abort (FF sp. 1196f.). Grundlæggende gentog hun sin mindretalsudtalelse i betænkningen, d.v.s. en stram anvendelse af de medicinske, de etiske og de eugeniske indikatorer. Hun vendte sig stærkt imod de sociale indikatorer og opstillede en række alternativer (FF sp. 1200f):

De økonomiske Aarsager, der har været saa meget Tale om, bør i og for sig heller ikke være tilstrækkelig Aarsag, hverken til Fosterdrab eller til at vi behøver gennemføre et Lovforslag om dette Emne. Vi er velhavende nok i Danmark til at kunne indrette vor sociale Forsorg saaledes, at det ikke skal være økonomisk Nød, der tvinger en Kvinde til Fosterdrab. [...] Det maa da blive saadan – [...] –, at en Familie med Børn kan komme ind i en passende Bolig, og det maa ogsaa blive saadan, at der bliver mere Forstaaelse for Skattelettelser for børnerige Familier. [...] Det bør ogsaa blive saadan, at en Kvinde ikke udelukkes fra sit Arbejde, fordi hun er gravid.

Gautier Schmit's indlæg er præget af en dyb bekymring for kvindens fremtidige status (FF sp. 1204) og generelt for samfundets udvikling (FF sp. 1204). På Venstres vegne afviste hun lovforslaget og lagde sig tæt op ad den traditionelle tilgang.

Victor Pürschel, det Konservative Folkepartis ordfører, var meget skeptisk overfor lovforslaget. Efter kort at

have accepteret nødvendigheden af en revision af loven om handel med præventive midler (FF sp. 1213), går han over til spørgsmålet om fosterfordrivelse, og kritiserer skarpt retssystemet for ikke at leve op til lovens ord (FF sp. 1214). Dernæst angreb han flertallet i svangerskabskommissionen, og regeringspartierne, for at tillægge de sociale d.v.s. økonomiske faktorer for stor vægt. Konkret anførte han, at tanken om udslidte kvinder (et argument brugt af bl.a. Nina Andersen (FF sp. 1191f), og som går ud på at et stort antal kvinder allerede har flere børn, og at endnu et ville være uoverkommeligt), det argument passer ikke, hvis man da skal tro kommissionens betænkning (ifølge statistikken bilag 2 i betænkningen, havde 7 af de tiltalte kvinder ingen børn, 6 havde 1 barn, 2 havde 2 børn, 1 havde 3 børn og 1 havde 4 jf. FF sp. 1215). Hovedmotivet til abort var, hævdede Pürschel, at mændene pressede kvinderne (FF sp. 1215):

Det er Faderen til Barnet, som for enhver Pris vil være fri for det Ansvar af økonomisk Art, der nu hviler på ham.

Derudover erindrer han om, at kommissionen havde anført, at der iblandt de abortsøgende kvinder fandtes forholdsvis mange, der ikke led økonomisk nød, men frygtede for at deres levestandard skulle falde (FF sp. 1216). Pürschel diskuterer derefter indikatorerne, og han accepterer den etiske og den eugeniske som fornuftige (FF sp. 1222f). Derefter vender han sig til den sociale og den medicinske. Med hensyn til de sociale indikatorer siger han (FF sp. 1223):

Dér er det min Opfattelse, at hvis man indfører den sociale Indikation, saaledes som den er angivet af Kommissionen, vil man praktisk talt frigive Fosterfordrivelse.

I modsætning til Inger Gautier Schmit er Pürschel ikke helt afvisende over for en udvidelse af 'den medicinske indikation' så længe, der er tale om indvirkninger, der kan sidestilles med sygdom, som fx underernæring, men formuleringen 'andre forhold' er han betænkelig ved (FF sp. 1224).

Konkret ønsker Pürschel at administration og domstole i fremtiden respekterer loven og efterlever den (FF sp. 1228f), og han advarer indtrængende imod 'frisind' der ødelægger individer, familier og samfund (FF sp. 1229f). Men er en ung kvinde kommet i "en ulykkelige Situation" skal hun hjælpes, af private organisationer, der støttes af staten (FF sp. 1230): "Jeg tror ikke rigtigt på den barmhjertige Samaritaner, naar han bliver Statstjenestemand". Hans indlæg ligger klart i den traditionelle lejr, hvor stat og slægt sættes over individ, uden at det sidste dog skal svigtes.

Jens Kristian Jensen (Gørding) gav som ordfører for Det Radikale Venstre udtryk for sin fulde tilslutning til lovforslaget. I sit korte indlæg påpeger han, at den nuværende tilstand er uholdbar, både for de betroede kvinder og for retsbevidstheden, derfor er det vigtigt, at nå et resultat, og lovforslaget skal ses som et forhandlingsoplæg (FF sp. 1232). I sin ordførertale citerede og tilsluttede han sig en overlæge, der havde skrevet (FF sp. 1233):

Vi bør alle være med til 1) at støtte Lovgivningen i Arbejdet for social Hjælp til de fattige Mødre og Børn uden at hyle over forøgede Skatter til saa berettigede Formaal, 2) efter Evne hjælpe det filantropiske Arbejde, der følger de samme Maal, 3) ændre Indstilling over for den ugifte Moder, respektere og støtte hende, naar hun føler Ansvar over for sit Barn, og 4) hindre Afskedigelse af saavel gifte som ugifte Kvinder, der skal være Mødre.

Det er denne tilgang, han derefter elaborerer på (FF sp. 1234):

[...], men Hovedvægten bør nu og i al Fremtid lægges paa at tilvejebringe saadanne Samfundsforhold, at enhver sund og normal Kvinde bør have Mulighed for at gennemføre sit Svangerskab, føde sit Barn og opdrage det.

Generelt ønsker Jensen en lempelse af gældende ret, således at kvinder i udvidet omfang får mulighed for abort uden at samfundet tillader fri abort, altså et forsøg på at tilgodese samfundets såvel som kvindernes behov.

Alex Christian Hartel fremlagde sine synspunkter i sin egenskab af ordfører for Det Frie Folkeparti¹⁰. Grundtonen i indlægget var denne (FF sp. 1236):

Naar vi ved, at Børnebegrensning er Stagnation, og Stagnation er Tilbagegang for den enkelte, for Slægten og for Nationen, kan vi ikke forlige os med den Tanke, at det frembrydende Liv skal slettes ud, med mindre der er en

¹⁰ Det Frie Folkeparti var et udbryderparti fra Venstre. I 1939 tog det navneforandring til Bondepartiet. Partiet havde tætte relationer til Landbrugernes Sammenslutning. Partiet havde fem mandater i Folketinget efter valget i 1935.

Sandsynlighed for, at dette nye Liv vil medføre Undergang for den Organisme, i hvilken det er under Udvikling.

På den baggrund afvises social indikation og også den udvidede medicinske indikation (FF sp. 1236). En vej frem må, ifølge Hartel, være (FF sp. 1238): “[...] at skabe tilfredsstillende Kaar for den vordende Moder, økonomisk, hygiejnisk og socialt, [...]”. Hartels argumentation er præget af traditionelle værdier, der sætter nation og familie over individ.

Hans Hansen, på vegne af Retsforbundet, var grundlæggende positivt stemt over for både kommissionsarbejdet og lovforslaget (fx FF sp. 1242, 1247). Indledningsvis argumenterer Hansen imod straffefrihed for kvinderne, med den begrundelse, at straffefrihed vil få mændene til at presse kvinden til at foretage en abort (FF sp. 1243). Derefter påpeger Hansen, at det ofte er økonomiske motiver, der er skyld i ønsket om abort, og han mener at politikerne har et ansvar dér, uden at konkretisere dette (FF sp. 1244). I forhold til den sociale indikator siger Hansen (FF sp. 1246):

[...] Ministeren afviser teoretisk den sociale Begrundelse og siger med disse to Ord [‘andre Forhold’], at Lovgivningen vil ikke legalisere Fosterdrab, men der kan være Forhold, hvor der maa træffes et Skøn, Forhold, der ligger paa Grænsen imellem sociale og medicinske Indikationer. Jeg vil gerne give Ministeren Tilslutning til denne Opfattelse.

Altså et ønske om en lempelse af gældende ret, således at kvinder i udvidet omfang får mulighed for abort uden at samfundet tillader fri abort, altså

et forsøg på at tilgodese samfundets såvel som kvindernes behov.

Danmarks Kommunistiske Partis ordfører i debatten var Aksel Larsen. Indledningsvis slår Larsen fast, at (FF sp. 1249):

For ethvert sundt tænkende Menneske [...], er det klart, at en Svangerskabsafbrydelse er en unormal Handling, at den absolut ikke kan virke gavnligt, og at den højst sandsynligt maa virke skadelig paa Kvinden.

Og derefter opridser han DKPs grundholdning (FF sp. 1249):

[...] Hvis det er et Onde [abort], hvordan kommer man det saa til Livs? [...]. Man kommer kun Ondet til Livs ved at skabe ordentlige sociale Forhold i Landet, ved at gennemføre en virkelig forsvarlig betryggende Forsorg for saavel Moder som Barn, ved i det hele taget at skabe ordentlige Samfundsforhold og ved samtidigt at gennemføre en højest paakrævet Oplysning om hele det seksuelle Spørgsmaal og Forplantings-spørgsmaalet, herunder ogsaa fornøden Oplysning om, hvorledes uønsket Svangerskab undgaas.

Larsen betegnede regeringens lovforslag – uden de sociale indikatorer – (FF sp. 1254) og uden nævningetingene (FF sp. 1266), som ‘reaktionært’, men mente dog, at kommissionens forslag i sin helhed var til at bygge på. Skulle regeringens forslag derimod blive vedtaget, ville det ikke føre til et fald i aborter (FF sp. 1271):

[...], fordi den brede Befolknings Kvinder paa Grund af de økonomiske og sociale Forhold i Samfundet i mange

Tilfælde fortsat ikke syntes, de ser anden Udvej, og derfor griber til den kriminelle Abort.

Grundtonen i Larsens indlæg er præget af en radikal, individualistisk tilgang, hvor det er individets ret, der fremhæves.

Disse grundholdninger, der blev tilkendegivet ved førstebehandlingen blev opretholdt under det efterfølgende udvalgsarbejde og under anden og tredjebehandlingen af lovforslaget, der blev vedtaget, i stort set uændret form med virkning fra 1939 (Christensen 1998/251).

Debatterne i Folketinget viser tydeligt, de politiske holdninger til det ufødte liv. Det var i denne debat om abort, Kaj Munk deltog.

Kaj Munks holdning til fosterdrab

Kaj Munk ‘dukkede op’ i danskernes bevidsthed i begyndelsen af 1930’erne. Først med skuespillet *Cant* og derefter med andre skuespil og med artikler, som samfundsdebattør. Han var en dreven og skarpsindig debattør, ‘med en holdning til alt’. Når et tema optog Kaj Munk skrev han om det, både i sin dramatik og i sine avisartikler. Hvis et tema fangede hans opmærksomhed slap han det ikke, han måtte bearbejde det, skrive om det. Og det gjaldt også fosterdrab, eller provokeret abort.

Lad det være forudskikket, at Kaj Munk ikke var begejstret for ‘de moderne tider’ og den moderne kvinde. I april 1936 lader han forfatteren Ibsen udbryde – i en tænkt dialog i *Dagens Nyheder*:

Jeg fik lært Kvinden at glemme, hun var Kvinde – den ene Trediedel af dem blev afkønnet, og de to andre Trediedele overkønnet. Kammeratægteskab, Skilsmisser med Slagsmaal om Barnet, kunstige Aborter, barnløse Hjem – puh, jeg syntes den Gang, at vi sejlede med et Lig i Lasten, men naar jeg nu ser ud over den civiliserede Verden, synes jeg, den har Lasten stuvet med Lig.

Den samme tilgang til det moderne kommer til udtryk i Kaj Munks slager *Sæt Grammofonen i staa min Ven* fra 1939. Hvor f.eks. første vers lyder:

Sæt grammofonen i stå, min ven,
stands saxofonernes klage.
Nu vil vi spille på gige igen
så sødt som i gamle dage.
Inde i byen er alt lidt sært;
bedre til landet at tage,
ud for at mærke det dugger skært
så sødt som i gamle dage.

Byen og det moderne liv er ikke noget for Kaj Munk, og som han lader en af sine karakterer sige i *Ordet II - En Almanakhistorie*: ‘Gud bor ude på Landet’ og han lader Pastor Bandbuls søn, Andreas udbryde (2004 /81):

[...] staa under Danmarks høje, kyske
Septemberhimmel med dig om Livet i
Stedet for at være lumret inde i Paris’ es
Benzinos og de franske Fruers og
Frøkeners Parfumestank, disse krøllede,
malede og overskønne – puij! Være
dig så nær, lille Maren, kunne kysse to
Hænder, hvis Negle aldrig er svinet til
med Lak, kunne svale min Mund mod to
Læber, saa friske, ufordærvede, hverken
pletet med Læbestift eller Mænds Kys.

På den baggrund undrer Munks abortsyn ikke. Det kommer specielt klart til udtryk i artiklen “Barnet er Livet og Fremtiden

– Bemærkninger i Anledning af Svangerskabsbetænkningen” som blev trykt i *Jyllands-Posten* 31. maj 1936, altså medens svangerskabskommissionen skrev betænkning. Indledningen angiver Munks indignation:

En Kontordame i København havde i Paasken Besøg af sin Søster fra Landet. Dér røg altsaa en Krystalvase. “Og hvad skal jeg gøre med Skaarene, Mie? Kan man lægge dem i Skraldespanden?” “I de københavnske Skraldespande kan man lægge alt, lige fra Glasskaar til Bernelig.”

Derefter fremlægger Munk sine tanker, sit program, om man vil. Munk ønsker at staten påtager sig sin forpligtigelse overfor familierne i almindelighed og overfor de kvinder, der er blevet uønskede gravide i særdeleshed, og så er han bekymret over for de langsigtede konsekvenser.

Først drejer det sig om selve ægteskabet; det er langt mere end erotik:

I hvad Retning maatte saadan en Anstrengelse gaa? I én eneste: Til at skabe Ærbødighed for Svangerskabet, til for enhver Pris og paa alle Maader at hilse Barnet velkomment og værne om det, saa saare det overhovedet lader sig ane, saa sandt som Barnet er Fremtiden, er Menneskeheden, er selve Livet. Et Skær af Latterlighed og flov Komik maa falde over de ‘Ægteskaber’, hvor Erotikken, der er selve det Baand, som binder Menneskeheden til Livet, er lavet om til et Lejetøj, et Gyngegreb; en Selvfølge skal det atter være, at et Hjems Sundhed maales paa Børneflokkens Tal.

Økonomi må ifølge Munk ikke stå i vejen for en stor børneflokk, og der er han på linje med flertallet af ordførere i folketingsdebatten jf. ovenfor:

I de fattige Ægteskaber maa Staten direkte hjælpe til med at bekræfte den Visdom, at Børn er en Rigdom.

Staten skal bistå disse familier.

Og hvad så med børn født uden for ægteskab? Også her har staten et stort ansvar. Den må træde til og sikre mødrene en god svangerskabsperiode, og de små, en god opvækst:

Og hvad de uægte Børn angaar – ja, der maa det med fornyet Skarphed fastholdes, at en Forfører er en Slyngel, hvad Køn saa vedkommende end er af, og en forført en ynkværdig Person, men – men – men – o, forunderlige Liv i al din dybe Ulogik. Vi vover at følge dig! – i samme Øjeblik den unge Pige viser sig frugtsommelig, er der ikke længere Tale om Brøde eller Ynkværdighed; thi hun er helliget af det Liv, hun skal føde. I hver eneste By maa Staten have Anstalter, der kan hjælpe saadanne unge Kvinder til Rette, hvor de kan opholde sig hele Svangerskabsperioden, om de vil, hvor de under lyse og kyndige og ærende Forhold kan føde deres Børn, og hvor de kan efterlade disse Børn og besøge dem, saa tit det er dem muligt, hvis de ikke kan have dem med sig. Naar en Kvinde først er Mor, er hun ikke længere en falden Kvinde, ligegyldigt hvordan hun saa er blevet det. Jorden ejer ikke dyrebare Ord, det er simpelthen det eneste Navn paa Jorden, der er helligt, og saadan vil vi da agte dem, der har Retten til at bære det.

I 1930'erne var skammen ved at føde et illegitimt barn stadig stort, som også Svangerskabskommissionen anførte (Betænkningen / 53). Dét vender Munk sig imod. Ikke at han opfordrer til promiskuitet, det afviste han jo tydeligt (jf. ovenfor), men han vender sig kraftigt imod det fremherskende hykleri, og

Munk giver kvinderne deres værdighed tilbage. Han siger:

Undertiden er Gud i Naturlovene, undertiden er Djævelen i dem. Men i Mennesketilblivelsens Mysterium er det Guds Finger, der tegner i Kaos, og en kristen Stat har Pligt, Pligt, Pligt til at gøre alt, hvad den evner, for at en Kvinde i det Øjeblik, hun første Gang fornemmer dette hemmelige Tegn inde paa sit Væsens dunkle Tavle, skal opleve sit Livs rigeste Stund. Vi taaler ikke længere disse fortørnede eller skamfulde Forældre, det rystede Frøenklæresi, de hovedvirrende og sukkende udslukte, der har glemt deres egen Vulkantid, de indeklemte, hvem Forargelsen er eneste Udløsning; vi taaler ikke længere den ulykkelige unge Piges Udstødthed i Skam og Løgn og Hjælpeløshed og Selvhjælp just i den Tid, hun skal være Moder; vi taaler ikke længere disse Barmelig i Drænrør og Skarnkasser og Klosetspande. Et Barn bliver til, for at det skal fødes, en Kvinde undfanger, for at hun skal blive Moder. Alt andet er Forbrydelse og Svineri.

Munk angriber derefter flertallet i Svangerskabskommissionens betænkning. Først klandrer han dens menneskesyn:

Denne Komite til Udryddelse af Menneskeliv fremsætter Forslag, bag hvilke der ligger et Syn paa Elskoven, som – ført ud i Konsekvensen – stiller den paa Fod med Sager som Bajerskøl og Snaps, for hvilke Ingredienser man jo ogsaa kan udpumpes, om man er kommet for Skade en Aften og har nydt til Overmaal. Hvad er et Barn? En nederdrægtig lille Tingest, som en ondskabsfuld Skæbne har koblet sammen med en uskyldig Fornøjelse, hvis man ikke passer nøje paa. Elskoven er Livets Maal og Mening, den og de andre Tidsfordriv.

Med andre ord angriber han, hvad han ser som en hedonistisk, nydelsessyg tilgang til livet. Og hvad fører denne tilgang så til? Munk ser en glidebane:

Næste Skridt maa blive, at vi faar smaa Drabspavilloner indrettet i alle Stationsbyer, hvor enhver Kvinde med lidt Respekt for sig selv kan henvende sig ganske gratis og blive skaaret op. Og Børnene maa jo i Skolerne allerede fra den tidligste Alder have Besked, klar og udførlig, helst med Demonstration, saa de staa fuldt rustet ved Konfirmationsalderen. Ja, det er et Spørgsmaal, om vi ikke bør gaa videre endnu, tage det endelige Skridt. Man har ikke Sikkerhed for noget som helst Barn, om det ikke kan koste sin Mor Livet ved Fødselen, ejheller om der har været fuld Overensstemmelse mellem Parterne, da det blev til, ejheller, om der *kan* lure Epilepsi eller Sindssyge i det – og givet er det jo, at ethvert Svangerskab medfører Mulighed for en Forringelse af Moderens personlige familie- og samfundsmæssige Stilling, f. Eks. hvis det udvikler sig til et Subjekt og hun dog bliver ved at holde i fast ved det. Om Staten derfor maaske handlede hensigtsmæssigt ved at vedtage en Lov, hvorefter enhver Kvinde i en vis Alder én Gang ugentlig stillede, skulde stille, til Undersøgelse og Behandling hos to Læger, saa man i alle Tilfælde sikrede sig imod, at der overhovedet kom Barn til Verden. Kort sagt: Forbud mod Fødsler.

Svangerskabskommissionen gik længere end der var politisk opbakning til, og loven blev mindre vidtrækkende, men den gjorde det lettere at få en provokeret abort. Af folketingspolitikere, der deltog i debatten om Svangerskabskommissionens betænkning, ligger Munk generelt på linje med Inger

Gautier Schmit m.h.t. en meget restriktiv anvendelse af abort og ønsket om at bevare liv og samfund, med andre ord en traditionel tilgang til problematikken. Munk skrev, som anført i indledningen, imod fosterdrab flere andre steder bl.a. i *Ordet II - En Almanakhistorie* som nok er fra 1935, i manuskriptet *Glimmer og Guld* fra 1935, og i flere avisartikler i *Jyllands-Posten* bl.a. fra 7. februar 1937 under titlen “Forfølgelsen af de Ufødte”, men artiklen jeg her har taget udgangspunkt i, er den klareste, og den, hvor han fremlægger sit program tydeligst.

Sammenfattende er det værd at bemærke, at Munk ikke var en outsider med sin holdning¹¹. Der var på den tid en udbredt modtand mod fosterdrab, og som det fremgik af debatterne i Folketinget i 1936/37 var der ikke opbakning til at indføre noget, der kunne minde om fri abort.

Kaj Munk var krystalklar i sin fordømmelse af fosterdrabet. I sine debatindlæg og i sin dramatik afviser han abort, men han har – som flere af ordførerne også havde det – øjnene åbne for unge, ugifte mødres problemer, og selvom han er imod sex før ægteskab, bliver den svangre kvinde noget særligt.

Dét at hun bærer fostret under sin hjertekule lutrer hende, og gør hende til det smukkeste og sublimeste som Kaj Munk kender på jorden, nemlig en mor.

Det er måske Munks særlige bidrag til debatten, at en moder skal være hævet over sladder og ringeakt. Derfor skal samfundet rådgive og hjælpe

¹¹ Se fx Kehler 1937

disse kvinder og deres børn. Munks utvetydige afvisning af fosterdrabet er en klar hyldelse til livet, til kvinden, til moderen og til Guds skaberværk.

Litteratur

Abort (historie), Den Store Danske http://www.denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Graviditet_og_f%C3%B8dsel/abort/abort_%28Historie%29 tilgået 14.10.2014

Almindelig Borgerlig Straffelov af 1866: <http://krim.dk/undersider/historiske-regler/1866-straffelov.pdf> tilgået 8.10.2014

Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet d. 7. November 1932 nedsatte Kommission angående Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse m. V., J. H. Schultz Bogtrykkeri, København, 1936 (citeret som Betænkningen)

Børn, Den Store Danske http://www.denstoredanske.dk/Danmarkshistorien/Krise_og_krig/Krise_og_v%C3%A6kst/Kvinder,_b%C3%B8rn_og_unge/B%C3%B8rn tilgået 14.10.2014

Christensen, Jacob: *K. K. Steincke – Mennesket og politikerens, en biografi*. Christian Ejler's Forlag, København 1998

Christian V's Danske Lov: <http://bjoerna.dk/DL-1683-internet.pdf> tilgået 9.10.2014

Dosenrode, Søren; Hans Raun Iversen & Peter Lodberg (red.): *Kaj Munk og teologien*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 2014

FF (Folketingets Forhandlinger) se Rigsdagstidende.

Jensen, Thit: *Frivilligt Moderskab*, http://www.dansketaler.dk/tale.lasso?tekst_id=344 tilgået 9.10.14

Jütte, Robert (red.): *Geschichte der Abtreibung, von der Antike bis zur Gegenwart*, C. H. Beck, München 1993

Kehler, Henning: *Demokratiet og Fosterdrabet*, Berlingske Forlag, København 1937

Munk, Arne: *Kaj Munk og fosterdrabet*, Lohse, 1996

Munk, Kaj: Kollegapassiar efter "Nora", *Dagens Nyheder*, 28. april 1936

Munk, Kaj: Barnet er Livet og Fremtiden – Bemærkninger i Anledning af Svangerskabsbetænkningen, *Jyllands-Posten*, 31. maj, 1936

Munk, Kaj: Forfølgelsen af de Ufødte, *Jyllands-Posten*, 7. februar 1937

Munk, Kaj: *Ordet II - en Almanakhistorie*. Skuespil i syv akter, Forlag: Bindslev, 1. udgave, 2004.

Møller, Per Stig: *Munk*, Gyldendal, København, Andet oplag, 2000

Nøjgaard, Niels: *Ordets Dyst og Daad - Kaj Munks Levnedsløb og Personlighed*, Nyt Nordisk Forlag, København, 1946

Rigsdagstidende, Forhandlinger i Folketinget, 89de ordentlige Samling 1936-37, I. København, J. H. Schultz, 1936

Sander, Else: *Provocatus – Fra fosterdrab til fri abort*, Rosinante, København, 1983

Søren Dosenrode & Peter Øhrstrøm: Paul Gerhard Schoenborn: 80 år	5
Thomas W. Lassen: Danmarks Kaj! – pastor Louis Brøndums mindedig for Kaj Munk	6
Jon Høgh: Kaj Munks børnebøger for mindre og større skolebørn	12
Knud Erik Andersen: En god oplevelse	18
Knud Erik Andersen: Magten og kærligheden: En undervisers og foredragsholders erfaringer med Kaj Munk. Eller: "Hvordan forholder I jer til Kaj Munk og hans forfatterskab?"	22
Ricardt Riis: Talte Munk med Wested ved hans hustrus begravelse?	25
Boganmeldelser:	
Jørgen Albretsen: Anmeldelse af: Søren Daugbjerg: <i>Kaj Munk og Lolland</i> – <i>Mennesker Munk Mødte</i>	34
Steen Skovsgaard: Anmeldelse af: Dosenrode, Iversen & Lodberg: <i>Kaj Munk og teologien</i>	35
Peter Øhrstrøm: Anmeldelse af: Svend Aage Nielsen: <i>Kaj Munk: "Jeg beder virkelig meget undskyld..."</i>	37
Forskningsartikler:	
Peter Øhrstrøm & Ulrik Sandborg-Petersen: Slutscenen i <i>Han sidder ved Smeltediglen</i>	38
Søren Dosenrode: Kaj Munk og Debatten om Fosterdrab – "Naar en Kvinde først er Mor, er hun ikke længere en falden Kvinde, ligegyldigt hvordan hun saa er blevet det."	42